

Onze politieke partijen

<https://hdl.handle.net/1874/218997>

HANDBOEKJES
VOR EEN NIEUW NESTE

C. K. ELOUT
ONZE POLITIEKE
PARTIJEN

TWEEDE DRUK

UITGEGEVEN DOOR DE
MAATSCHAPPIJ VOOR
GOEDE EN GOEDKOPPE
LECTUUR AMSTERDAM

mm

2411

429

K

44

-90
ONZE POLITIEKE PARTIJEN

STAATKUNDE

LETTEREN

HANDBOEKJES ELCK 'T BESTE

ONDER LEIDING VAN L. SIMONS

UITGEGEVEN DOOR DE
MAATSCHAPPIJ VOOR
GOEDE EN GOEDKOOPE
LECTUUR AMSTERDAM

KUNST

WETENSCHAP

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0416 1307

GESCHIEDENIS

HYGIENE

C. K. ELOUT

ONZE POLITIEKE PARTIJEN

TWEEDE DRUK
5e, 6e, en 7e DUIZENDTAL

WIJSGEGEERTE

PRACT. LEVEN

GEDRUKT TER DRUKKERIJ „DE DEGEL” - AMSTERDAM

DE Fransche geschiedschrijver Taine verhaalt van zichzelf, dat hij, toen hem voor 't eerst een stembiljet in handen kwam, in 't geheel niet wist wat hij er mee moest doen, m. a. w.: dat hij geen voldoende motieven vond voor het invullen van dat biljet met den eenen of met den anderen naam. Mr. W. H. de Beaufort, die in een van zijn *Staatkundige Opstellen* aan dit geval herinnert, merkt daarbij op: „Kiezers, die zichzelf zulke hooge eischen stellen als Taine, zijn er weinigen. Voor het uitbrengen hunner stem en de daarvoor noodzakelijke partijkeuze bereiden zij zich slechts zelden voor door bestudeering van het wezen van den Staat en van den aard en de bedoeling der partijen. Veelal laten zij zich leiden door den raad van den eersten den beste, die zich als hun raadsman opdoet, of wel zij sluiten zich instinctmatig aan bij de partij, die hun het meest welgevallig is, of eindelijk: zij doen datgene, wat hun toeschijnt voor hun eigen belang het meest gewenscht te zijn.”

Zoo is het.

Toch is deze toestand vrij bedenkelijk. Het parlementaire stelsel, waaronder wij leven, kan slechts dan volkomen gezond zijn wanneer het beziel wordt door voldoende belangstelling van het volk in de politiek, d. w. z. in de motieven die de wetgeving — en hoe veel meer dan vroeger grijpt tegenwoordig de wetgeving in ons leven in! — beheerschen. Nu is dat meeleven met de politiek en het verstaan van de groote stemmen die daarin klinken, in onzen tijd heel wat makkelijker geworden dan in dien van Taine. En wel door het sterk ontwikkelde partijleven dat den chaos van individueele meeningen tot enkele

koorgroepen herleidt. Kent men „den aard en de bedoeling der partijen”, dan heeft men alle elementen bijeen tot het zich vormen van een inzicht in de politiek. Vandaar dat wij — de leider van deze uitgavenreeks en schrijver dezes — meenden dat het zijn nut kon hebben om, naast de reeds bestaande uitgaven van afzonderlijke partijprogramms en program-commentaren, een samenhangend overzicht te geven van den oorsprong, het wezen en de bedoelingen van onze voornaamste politieke partijen. Wij hopen daartoe bij te dragen tot de verspreiding van althans dat politieke inzicht dat noodig is bij het zelfstandig invullen van een stembiljet.

„Partijchap”, zei Nicolaas Beets, „haat ik als de pest”. Menigeen oordeelt ongeveer als hij en is daarbij toch ondankbaar, vergetend hoeveel gemak, gelijk wij zooeven reeds opmerkten, het bestaan van partijen oplevert bij het bepalen van des kiezers keuze. Er zijn ongetwijfeld belangrijke nadeelen aan het partijwezen verbonden. Het heeft de strekking om de individualiteit der meeningen te nivelleeren. Het bevordert het transigeeren met de individueele overtuiging. Het verdeelt de natie. Het werkt het spel van demagogen in de hand. En het dreigt niet zelden — dit is een zeer juiste bedenking, door Ratzenhofer gemaakt in zijn *Wesen und Zweck der Politik* — een door de partijleiders vervalscht en verworpen beeld te geven van wat de behoeften zijn des volks.

Maar het heeft toch ook groote voordeelen. Het toont en tempert eigenzinnigheid en zelfoverschatting. Het bevordert den gemeenschapszin tusschen geestverwanten. Het werkt opvoedend in het oefenen van tucht tot het bereiken van een gezamenlijk doel. Het brengt de ware behoeften des volks zeker veel beter, veel duidelijker, tot uiting dan zou kunnen geschieden door chaotische en vaak sporadisch optreden. En het wekt leven en belangstelling waar

anders allicht doodsche rust uit individueele machtheeloosheid heërschen zou.

Trouwens, hoe men ook over partijwezen moge oordeelen, het is, in een partementair geregeerden Staat, onmisbaar. Hoe grooter de invloed van het Parlement is, hoe stelliger partijvorming noodig wordt. Thorbecke heeft eens het bestaan van politieke partijen in ons land ontkend en gezegd, waar-schuwend tegen de tegenovergestelde voorstelling: „De natie zal dan werkelijk gaan gelooven, *dat er partijen zijn* en een ieder, die op het politiek tooneel verschijnt, afvragen welke kleur hij draagt. Wij zullen worden geoordeeld, niet naar hetgeen wij denken, zeggen en doen, maar volgens het partijbegrip waarin men ons zal willen rangschikken”. Maar..... dat zei hij in de Kamerzitting van 5 Mei 1849! Dat wil zeggen, in een tijd toen hij van Taine's eerste stembiljet nog geen halve eeuw verwijderd was en de ontwikkeling van het parlementaire stelsel te onzent no gin haar kinderschoenen stond. Tegenwoordig, u de parlementaire regeeringsvorm bij ons ten volle is ontwikkeld, zou het regeeren zeer moeilijk zijn, wanneer een Kabinet, dat onder dezen regeeringsvorm immers homogeen behoort te ~~wezen~~ met de meerderheid der Tweede Kamer, de wenschen van die meerderheid niet makkelijk kon vernemen uit de partij-uitingen. Daarom ook kan men zeggen, dat, hoe krachtiger het partijwezen zich ontwikkeld heeft, het parlementaire régime ook beter werken zal en dat een sterke differentieering, een groot aantal partijen, het partijwezen weer verzwakt. Een verzwaking die dan echter weer min of meer wordt verholpen door coalitie-vorming.

Zóó goed als in Engeland schijnt het partijwezen nu eenmaal nergens te kunnen gedijen. Balfour verklaarde: „De partijregeering heeft in Engeland goed gewerkt, maar schijnt op vreemden bodem altijd onderhevig te zijn aan veranderingen en om-

keer''. Toch lijkt ook in Engeland het stelsel van partijregeering reeds van zijn zuiverheid te verliezen en door zijn zenith te zijn heengegaan.

Ten slotte zij, binnen het kader van deze korte inleiding, nog opgemerkt, dat tegen de nadeelen van het partijwezen eenig correctief kan worden gevonden in de aanwezigheid van enkele „wilden'', partijloozen, in het Parlement. Zij kunnen daar aan de partijen haar politiek geweten vóórhouden wanneer te straffe discipline en opportunisme tot verflauwing van beginselen dreigt te leiden.

OORSPRONG EN ONTWIKKELING

M den oorsprong van onze tegenwoordige politieke partijen op te sporen dient men een goede honderd jaar terug te gaan: tot de Fransche Revolutie. Ook vóór dien tijd bestonden er reeds politieke partijen in ons land — de kerkelijken uit den eersten tijd van de Republiek, daarna de stadhouderlijken, de staatsgezinden en de democraten — maar schoon men in de partij der democraten misschien een voorloopster van het liberalisme kan zien (in 1795 was deze partij zóó machtig geworden, dat ze zoowel staatsgezinden als stadhouderlijken kon weren uit het bestuur van stad en staat), toch was haar grondslag te verschillend van die onzer tegenwoordige partijen om in haar iets meer dan hoogstens een voorloopster te kunnen vinden. De Fransche Revolutie vaagde, met de oude vormen van staat en maatschappij, ook de oude partijen weg.

Toen nu, onder den invloed van de sterke reactie die reeds onder Napoleon over Europa was gekomen, door de deels mystiek-absolutistische, deels feudaal-egoïstische invloeden die het Weener Congres van 1814 beheerschten, in Nederland de monarchie geënt was op den reeds ietwat monarchaal vergroeiden Oranjestam, openbaarden zich in het volksgemoed, dat de Fransche Revolutie, de Bataafsche Republiek en het Bonapartistische Koningschap (eindelijk Keizerschapschap) beleefd had, drie politieke stroomingen: de *conservatieve*, de *liberale* en de *anti-revolutionaire*.

In de conservatieve strooming — men houde wèl in 't oog dat van georganiseerde partijen, zooals wij die thans kennen, destijds, en nog tientallen jaren

later, geen sprake was — uitte zich natuurlijk het streven tot behoud, zooveel mogelijk, van het bestaande. Na de door Hogendorp ontworpen consolidatie van de monarchie concentreerde zich het conservatisme vanzelf rondom het nieuwe houvast dat het had gekregen in de Kroon. Allerwegen was de reactie, de bestrijding van de Revolutie, opgetreden in het teeken van de monarchie en in elk geval van het mystieke koningschap „bij de gratie Gods”, dat het Weener Congres weer zorgvuldig had geplant. Begrijpelijk was het dus, dat het conservatisme vooral dat plantje cultiveerde en verzorgde. Zijn voormanne waren: Schimmelpenninck en, later, vooral Floris Van Hall.

2. Tegenover dit streven nu naar behoud, zooveel mogelijk van het bestaande en naar wegcijfering (voor zoover de eenmaal gedane zaken dat gedoogden) van de beginselen der Fransche Revolutie, vormde zich allengs krachtiger de liberale strooming. Het is, historisch, niet te betwijfelen (al hebben niet alle liberalen het willen erkennen) dat het negentiende-euwsche liberalisme van het vasteland een kind is van de Fransche Revolutie. „De liberale partij op het vasteland van Europa”, zoo schrijft dan ook Mr. P. W. Cort van der Linden in zijn *Richting en Beleid der Liberale Partij*, „is voortgekomen uit de Fransche Revolutie”. Wel te verstaan: niet uit de gebeurtenissen, maar uit de ideeën der Fransche Revolutie. In zooverre dus eigenlijk reeds uit de geestelijke beweging der Encyclopedisten. Haar hoofdbeginsel is dus dat van de Fransche Revolutie, dat van de vrije beweging. Vrijheid en veranderlijkheid, Vrijheid en Vooruitgang, zijn dus de beide wortels waaruit haar stam is opgegroeid. „De liberale staatkunde”, zegt dezelfde schrijver, „is krachtens haar beginsel gericht tegen alle gezag, hetwelk niet uit algemeen belang kan worden verklaard”. En het liberalisme richt zijn doel op de grootst mogelijke individueele vrijheid, omdat het is gekomen „tot het

besef dat de grootste individueele vrijheid waarborgt het grootste geluk".

Zoo min mogelijk gezag dus, zooveel mogelijk vrijheid. En het gezag dat dus door het liberalisme zoo nauw mogelijk werd ingeperkt, was *elk* gezag, 't zij van de Kerk, van den Koning, van den Staat of van welke macht of organisatie ook. Het oude régime ging uit van het gezag en *gedoogde* een zekere mate van vrijheid; het liberalisme ging uit van de vrijheid en *duldde*, ter wille van de orde, een zekere mate van gezag.

Ziedaar, „*in a nutshell*”, de tegenstelling tusschen het conservatisme en het liberalisme die, tot ongeveer 1870, onze politiek goeddeels heeft beheerscht en die het begin vormt van onzen politieken partijstrijd. Het spreekt vanzelf dat niet onmiddellijk na 1813 deze tegenstelling zich volkomen scherp en in als haar practische gevolgen deed gevoelen; na een tijdperk van rust, van nationale consolidatie, volgde dra de spanning tusschen Noord- en Zuid-Nederland en het daaruit voortvloeiende conflict met België, waardoor de volksgeest zeer werd bezig gehouden. Doch daarna kwam de antithese tusschen gezag en vrijheid, tusschen behoud en vooruitgang, tusschen conservatief en liberaal, dan ook allengs scherper uit en wanneer men de uitingen en geschriften leest van de liberale voormannen uit die dagen — Luzac, Donker Curtius, de Kempnaer en Thorbecke, die zich plaatsten tegenover Schimmelpenninck, Van Hall en de Bosch Kemper — dan treft men, nu eens in dezen dan in genen vorm, voortdurend variaties aan van deze principieele tegenstelling tusschen gezag en vrijheid.

Het is goeddeels de schuld van Willem I geweest dat de strijd van het liberalisme tegen de gezags-opvatting van het conservatisme min of meer zich richtte tegen de Kroon. Het liberalisme trachtte volstrekt niet de monarchie omver te werpen en een

republiek te stichten; het was geen strooming van republikeinsche reactie. Het aanvaardde de monarchie als een feit der historie. Doch het verzette zich tegen de absolutistische neigingen van Willem I en van diens conservatieven aanhang en stuurde aan op een zuiver *constitutioneele* monarchie, gegrond op een *verdrag* tusschen Volk en Vorst. Dat streven is eens heel duidelijk en precies aangegeven aan 's Konings opvolger, Willem II, in een onderhoud dat Donker Curtius, minister geworden, in 1848 met dien Koning had en dat door Mr. Blussé in den *Spectator* is weergegeven.

„Ik heb u, mijnheer”, — zoo sprak de Koning — „vóór alles ééne vraag te doen en vorder zonder verwijl antwoord daarop: Verlangt gij de republiek?”

En even kort, klaar en openhartig als de vraag klonk het antwoord van den liberalen voorman:

„Neen, Sire, ik verlang haar niet. En ik zal Uwe Majesteit zeggen, *waarom* niet. Indien ik zeide, haar niet te verlangen uit gehechtheid aan Uwe Majesteit of Haar Huis, ik ware een vleier, in staat beiden morgen te verraden. Maar ik verlang haar niet om der wille van het volk. Ik zie in het constitutioneel koningschap den eenig mogelijken waarborg in dit land tegen eene oligarchie die de individueele en politieke vrijheden belaagt en tegen de rampen der onderlinge jaloezie van regeerzuchtigen”.

Uit dit frissche, kloeke antwoord merkt men, eenerzijds, dat de liberalen onder verdenking stonden van republikeinsch-reactionnaire neigingen maar, anderzijds, dat de verdenking ongegrond was. En men heeft hier de verklaring van een der allerbeste en tevens van een der meest geavanceerde liberale voormannen uit dien tijd. Wat dit laatste belangt: Donker Curtius, wiens nagedachtenis trouwens ten onrechte door die van Thorbecke te zeer is overschaduwde, was bij voorbeeld reeds lang een stellig voorstander van de ministerieele verantwoordelijkheid

vóór Thorbecke daartoe werd bekeerd. En hij moet stellig tot de liberale leiders van die dagen worden gerekend, ook al stelde hij, minister geworden, vele liberalen te leur.

Het liberalisme was dus, reeds aanstonds, niet anti-monarchaal. Doch doordien Willem I zich door het conservatisme liet gebruiken als middenpunt van het behoud, van overblijfselen der gezagsopvattingen van het *ancien régime*, en daarbij zulke fouten beging, als het op de been houden van een groot leger na 1830, onvermijdelijk gevolgd door de financieele instorting die haar uitdrukking vond in de zoogenaamde „vrijwillige” doch inderdaad gedwongen leening van Van Hall (1843), maakte de monarchie zichzelf tot het hoofdpunt van den liberalen aanval op het conservatisme. In een land met een ander verleden had dit misschien straffeloos kunnen geschieden, doch bij ons, waar de monarchie sinds eeuwen niet inheemsch was maar eerst sedert enkele tientallen jaren uit Weenen was ingevoerd, moest de toeleg der conservatieven en van den conservatieven Koning om een absolutistisch getint Koningschap hier te doen heerschen, onvermijdelijk misloopen. Zóóveel vrijheidszin zat er nog wel in het Nederlandsche volk al was het dan ook in de 18e eeuw verslapt en verkweekt.

En zoo moest de strijd tusschen conservatisme en liberalisme, door den Koning en de conservatieven (óók nog onder Willem II) samengetrokken in een strijd om den aard der monarchie, noodwendig uitloopen op de nederlaag die de eerste twee leden in de Grondwetsherziening van 1848. Dat die Grondwetsherziening ook voor den Koning een nederlaag was, schoon hij vooraf, te elfder ure, zijn toestemming er toe had gegeven, valt niet te betwijfelen. Men kent het historische woord van Willem II, gesproken tot de gezanten: „Mijne Heeren, gij ziet iemand vóór u, die in vier en twintig uren van zéér conservatief zeer liberaal is geworden”. De Koning verliet bijtijds het

zinkende schip van het conservatisme. De liberalen hadden een bevrijdingsdaad verricht waarmede zij, naar Mr. Troelstra zestig jaren later in de Tweede Kamer zou verklaren, „zich onsterfelijken roem hadden verworven in de geschiedenis van den vooruitgang.”

De liberale overwinning van 1848 was echter, schoon wel een beslissende, geen finale. Het *constitutioneele* régime, met de ministerieele verantwoordelijkheid, was gevestigd. Het *parlementaire* echter nog niet. 's Konings vrije keuze bij het benoemen en ontslaan van Ministers, zonder dat hij in de partijverhoudingen en stembusuitspraken een gebiedend voorschrift behoefde te zoeken, werd nog door velen hoog gehouden. De Koning presideerde nog soms den Ministerraad. Afwijzing van de meening der ministers en weigering van de Koninklijke handteekening wegens het persoonlijk gevoelen des Konings was nog vele jaren iets dat lang niet algemeen een constitutioneele onbehoorlijkheid geacht werd en dat door den Koning dan ook wel werd toegepast. Ja, zelfs waren omtrent de ministerieele verantwoordelijkheid de meeningen nog zoo weinig scherp en zuiver, dat geruimen tijd een onverantwoordelijk ambtenaar, de chef van het Kabinet des Konings, als regeeringspersoon en als onvermijdelijke schakel tusschen de Ministers en de Kroon geduld werd. Na 1848 liep de strijd tusschen conservatieven en liberalen dan ook om het volkomen verplaatsen van het zwaartepunt des Staats van den Koning naar het Parlement. Niet de Koning, noch de raad van Ministers, (zooals zelfs Thorbecke eigenlijk half en half schijnt te hebben beoogd) maar de volkswil, zich uitend in het rechtstreeksch gekozen deel der vertegenwoordiging, moest, naar liberale opvatting, de richting van de politiek bepalen. Die strijd is eerst uitgestreden, twintig jaren na de Grondwetsherziening van 1848, toen het conservatieve Ministerie-Heemskerk zich

trachtte te handhaven tegen den volkswil in, ondanks twee mislukte Kamerontbindingen en eindelijk week voor een dreigende inmenging van de Eerste Kamer. Dit was de laatste en finale nederlaag van het conservatisme, een nederlaag waarin het ook nu weer den Koning had meegesleept, dien het had weten te bewegen tot persoonlijk ingrijpen in den verkiezingsstrijd.

Met het aftreden van het Ministerie-Heemskerk in 1868 is het pleit voor de conservatieven, dat zij hoofdzakelijk hadden gegrond op de macht des Konings, voorgoed verloren. Deze nederlaag op het hoofdpunt maakte ook op andere punten hun stelling onhoudbaar; allengs slonk de conservatieve richting in de Tweede Kamer weg en kort na de Grondwetsherziening van 1887 verdween haar laatste voorstander uit dat lichaam.

Schoon het niet strikt behoort tot de geschiedenis van onze politieke partijen, zij hierbij opgemerkt dat de positie des Konings in het parlementaire stelsel niet zoo onbeduidend is als de voorstanders van het oude régime vaak willen doen gelooven. Stahl heeft die positie eens ironisch geschetst als die van het haantje van den toren, dat boven alles uitblinkt, doch geen ander vermogen heeft dan te wijzen hoe de wind waait. Het is geestig gezegd, maar niet geheel juist. Immers, behalve dat de Koning, bij elke kabinetsformatie, dan toch eerst heeft uit te vorschen „hoe de (politieke) wind waait”, is hij bovendien, bij elk wetsvoorstel waarvoor zijn machtiging wordt gevraagd, de examinerator en het politieke geweten van den voordragenden minister, die den Koning rekschap heeft te geven van elk voorstel dat hij wenscht te zien ingediend. En menig minister zou kunnen getuigen van lastige oogenblikken die hij aldus heeft doormaakt.

In ons land kan men Heine's stelsel verwezenlijkt vinden: een Republiek, met een Koning aan 't hoofd.

Maar aast den strijd tusschen conservatieven en liberalen, die, hoofdzakelijk loopend over de machtsverhouding tusschen Koning en Volksvertegenwoordiging, uitliep op de nederlaag der eerstgenoemden, werd nog een tweede strijd gestreden: die tusschen liberalen en anti-revolutionnair.

De wijze van partijgroepeering onderscheidt men wel eens in tweeën: de horizontale en de verticale. Met de horizontale partijscheiding wordt bedoeld dat de partijen van elkaar zijn gescheiden door eene lijn welke min of meer tusschen de bovenste en de onderste lagen der maatschappij doorloopt en die men zich dus als een horizontale lijn kan denken. De verticale partijgroepeering is dan eene welke door alle lagen der bevolking heenboort.

De scheiding tusschen conservatieven en liberalen was hoofdzakelijk eene „horizontale”; die tusschen anti-revolutionnair en liberalen is daarentegen eene „verticale”.

De liberalen zijn, gelijk wij gezien hebben, geestes-kinderen van de idéé der Fransche Revolutie.

Nu heeft die idéé een tweeledig karakter: een staatkundig en een filosofisch, beide voortvloeiend uit het beginsel der emancipatie van het individu, zooveel mogelijk, uit den band van eenig gezag.

De verwezenlijking der *staatkundige* zijde van de Revolutie-idéé bereikte het liberalisme, in den hiervóór geschetsten strijd, door het hervormen van onzen Staat in democratischen zin.

De verwezenlijking der *philosophische* gedachte trachtte het liberalisme te bereiken, niet slechts door het scheiden van Kerk en Staat en door het subordineeren van de macht der Kerk aan dien van den Staat, maar ook door het weren van godsdienst en godsdienstig geloof als element van Staatskunde.

„De liberale politiek,” zegt Mr. Cort van der Linden, „vindt haren grond in het gezag der mensche-lijke rede. De vrijzinnige richt staatsregeling en

bestuur, overeenkomstig zijne idealen van 's menschen waarde, uitsluitend naar de uitspraken van het verstand'. En hij wijst er op, hoe dus, in de gelederen van het liberalisme, zoowel personen worden gevonden die „een rechtstreeksche inmenging van God erkennen in de zaken dezer wereld”, als degenen „die iedere andere openbaring dan die van zintuigen en verstand verwerpen”. Beiden stemmen daarin overeen, dat zij, hoe ze ook mogen denken over den invloed van eenig godsgeloof op de staatkunde, zulk godsgeloof als *grondslag* of *richtsnoer* van staatkunde verwerpen. Eene overtuiging waartoe, behalve de filosofie der Fransche Revolutie, zeker ook niet weinig de heugenis heeft bijgedragen aan de ellende die in de Republiek der Vereenigde Nederlanden uit de vermenging van godsdienst en staatkunde was voortgekomen.

Dat trouwens de Fransche Revolutie zelve, in haar filosofie, volstrekt niet zoo atheïstisch was als vaak wordt beweerd, vindt men o. a. treffend uitgedrukt in een „*Republykynsche Catechismus*” van het jaar 1795, die door Groen van Prinsterer is aangehaald in een klein geschrift: *Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap*”, dat hij in 1848 het licht deed zien. Onder de vragen en antwoorden die Groen weergeeft vindt men b.v. deze:

V. Wat verstaat gy door Godsdienst?

A. Door Godsdienst verstaat ik het verheven denkbeeld, welk de mensch van zyn Bestaan heeft, en de erkenenis, die hy aan het Opperwezen verschuldigd is, voor de weldaaden met welken Hy hem overlaaden heeft.

V. Gelooft gy dat er een God zy?

A. Ja zeker! En zoo er iemand ware, die zyn Bestaan zoude durven loogchenen, dat hy de oogen wende naar den Hemel, naar de Aarde, naar de Zee, naar alles, wat hem omringe; en dat hy uitspraak doe.

Het is begrijpelijk dat deze antwoorden een zoo streng-geloovig man als Groen van Prinsterer niet konden voldoen, en hij haalt deze en andere (waaruit zeker een heel weinig orthodoxe opvatting spreekt) dan ook aan om te doen zien wat de Revolutie „gods-dienstig genoeg” achtte. Maar, genoeg of niet, van godsdienstzin schijnt deze Catechismus toch wel te getuigen.

* * *

Doch had dus het liberalisme de staatkundige gedachte der Fransche Revolutie in den tijd tegen het conservatisme doen zegevieren, met de overwinning die het bezorgde aan de filosofische gedachte, aan de opperheerschappij der Rede in de politiek, ging het niet zoo gemakkelijk.

Een andere tegenstander stond, op dit punt, tegenover den liberaal.

Dat was de calvinist.

Vrijheid — dat wilde de calvinist óók wel, maar Vrijheid zooals de voorouders uit den tijd van Filips die slechts kenden: Vrijheid binnen de grenzen van het Christendom. Wel had hij leeren inzien, dat ook op 't stuk van geloof een zekere mate van vrijheid noodig was, dat het verkeerdt was, de menschen van Staatswege eenigen kerkdwang op te leggen en dat de Staat dus gelijke vrijheid aan alle kerkgenootschappen moest verzekeren, maar dat de Staat in zijn eigen verrichtingen zeker nu ook los zou moeten maken van alle geloof, daartegen kwam hij in verzet. Zijn geloof, dat hij over de Spanjaarden had doen zegevieren, wilde hij nu door de liberalen niet buiten den Staat zien sluiten en binnen de Kerk terug doen dringen. Men mocht denken wat men wilde, gelooven of iet gelooven wat men wilde, mits in een *geloovigen* Staat. Zeide de liberaal: Godsdienst is iets individueels, de calvinist antwoordde: Het Kerkgenootschap is iets individueels, God echter is algemeen

en mag niet uit het Staatsleven gebannen worden. Betoogde de liberaal (onder verwijzing naar de godsdiensttwisten uit de Republiek) dat men volstrekt niet het individueele leven uitsluitend door de Rede behoefde te doen leiden, wanneer men nochtans de Rede den eenig bruikbaren vraagbaak vond voor een Staatsbestuur dat zich wilde onthouden van kerkelijk krakeel, dan stelde de calvinist daartegenover, dat een waarachtig geloovige nooit eenige handeling los kon maken van God en diens geopenbaarden wil. Beweerde de liberaal, dat wie den Staat zich naar 't geloof deed richten, ook dien Staat dwong tot een keus van godsdienst, dan verweerde de calvinist zich door te betoogen dat er algemeen-christelijke beginselen zijn waarnaar de Staat zich richten kan.

De calvinist bleef dus de Vrijheid opvatten in den ouden zin der Geuzen, de liberaal nam er de nieuwe gedachten van de Fransche Revolutie in op. Dat dreef den calvinist, die de liberale ideeën meer en meer zag doordringen, tot het uiten van „Bezwaren tegen den geest der Eeuw” en, daar hij zich verzette tegen de moderne ideeën van de Revolutie, ging hij zich *anti-revolutionnair* noemen.

Met den conservatief had de anti-revolutionnair den afkeer gemeen van de steeds wassende idee der volkssouvereiniteit. Maar, terwijl de conservatief niet slechts het *beginsel* der volkssouvereiniteit vijandig gezind, was doch ook de *practijk* van de groeiende volksmacht, stond de anti-revolutionnair in dit laatste weer veelal tegenover hem en naast den liberaal. En terwijl de conservatief, in vaak vrij ondiepe fatsoensvroomheid, de filosofische gedachte der Fransche Revolutie niet of slapjes weerstond, was juist die gedachte voor den anti-revolutionnair het punt van aanval.

En daar er van het geloofsideaal van den anti-revolutionnair natuurlijk veel meer bezielende kracht uitging dan van het behoudsideaal van den conser-

vatief, wies zijn kracht naarmate het conservatisme wegzonk. De strijd om de heerschappij van Rede of Openbaring in het Staatsbestuur ging allengs onze politiek beheerschen.

De anti-revolutionnaire aanvaardde dus wel een deel van de *uitwerking* der Fransche Revolutie doch niet de filosofische *gedachte* van die Revolutie. In de korte monographie over de anti-revolutionnaire partij welke Dr. A. Kuyper schreef in *Les Pays-Bas* (uitgave van den Ned. Journalistenkring in 1898) leest men o. a.:

„In art. 1 van haar beginselprogram zegt de partij duidelijk, dat zij zich organiseert voor de zege van het Calvinisme, maar zij voegt er aan toe, dat zij haar doel wil bereiken, rekening houdend met de veranderingen die hebben plaats gehad in den toestand des volks en met de behoeften van onzen tijd. Hieruit blijkt, dat zij volstrekt niet de despotische en in menig opzicht verouderde toestanden verdedigt waaraan de Fransche Revolutie een eind heeft gemaakt. Veeleer is zij van meening, dat men in die Revolutie de gerechte straf Gods moet erkennen voor ergelijk machtmisbruik. Een groot aantal vrijheden zijn toen heroverd die de anti-revolutionnaires steeds hebben verlangd en waarvan zij het herstel met vreugde hebben begroet. Op andere tijden passen andere vormen. De geschiedenis staat niet stil. Alleen maar: De Staatsman moet zijn uitgangspunt niet zoeken in de formule „*ni Dieu ni maître*”, maar in de absolute Souvereiniteit Gdos”.

Het spreekt van zelf, dat de laatste formule vaak even weinig houvast biedt voor de practijk der Staatskunde als de eerste het zou doen. In 't algemeen echter kan men wel zeggen dat de anti-revolutionnaires de toepassing van hun beginselen tot nu toe voornamelijk hebben gezocht op onderwijsgebied. Het beginsel der „Sovereiniteit in eigen kring” leidde hen daar tot den eisch, dat de opvoeding be-

heerscht zou worden door het gezin en niet door de school, zoodat deze laatste zoo veel mogelijk zich moest voegen naar het eerste. Voor de anti-revolutionnair was de *geest* van het onderwijs hoofdzaak, voor de liberalen daarentegen het *gehalte* — waaruit men niet mag afleiden dat over en weer het andere onbeduidend werd geacht. De liberaal had, uit de geschiedenis der Revolutie, vooral de overtuiging opgedaan, dat een elementaire mate van kennis, en vooral van uitrusting tot het zich verwerven van kennis, voor elk individu noodig was om hem zooveel mogelijk geestelijke en stoffelijke onafhankelijkheid te bezorgen. De anti-revolutionnaire achtte deze beteekenis van het onderwijs niet gering, maar wilde toch vooral er voor zorgen dat de te verwerven kennis tot God zou leiden. Vandaar dat hij met een neutrale school evenmin genoegen nam als met een neutralen Staat en, daar het overheidsonderwijs noodwendig min of meer neutraal moest zijn, den strijd aanbod voor de bijzondere school. In dien strijd behaalde het anti-revolutionnaire beginsel meer dan ééne overwinning. In 1857 werd de vrijheid tot het oprichten van bijzondere scholen verkregen, waarmee een overwinning werd behaald, niet op het liberalisme maar op het conservatisme. En daarna was de gelijkstelling in financieelen zin tusschen openbaar en bijzonder onderwijs meer en meer het doel van den strijd. Kappeyne's Schoolwet van 1878 scheen aanvankelijk de overmacht der openbare school te versterken, maar had, door haar agressief karakter, veeleer een tegenovergestelde werking. En vooral onder het Ministerie Mackay en het Ministerie-Kuyper werd, door krachtige subsidieering van het bijzonder onderwijs, de financieele voorsprong van de openbare school belangrijk verminderd... totdat hij, bij de jongste Grondwetsherziening, principieel geheel werd weggenomen waarna hij ook practisch weldra zal zijn verdwenen.

Het is, zooals men weet, om deze quaestie, de school-quaestie, dat „de antithese”, de tegenstelling tusschen den invloed der Rede en van dien der Openbaring op de politiek, practisch heeft gedraaid. En zij is het geweest die onze politiek sinds eenige tientallen van jaren goeddeels heeft beheerscht. Op de verschillen in practische politiek willen wij echter later wijzen; het is ons thans om den historischen en principieelen onderbouw te doen.

* * *

In den tijd dien wij tot dusver in beschouwing namen, ongeveer de eerste drie verreels van de negentiende eeuw, werd onze politiek, gelijk wij zagen, beïnvloed door drie stroomingen, de conservatieve, de liberale en de anti-revolutionnaire, waarvan, sedert 1848, de liberale de heerschende werd, óók dan wanneer een niet-liberaal Kabinet aan het woord was. Waar bleef, zoo zal men wellicht reeds zich hebben afgevraagd, de *Katholieke* richting?

Het antwoord is dat er, terwijl destijds over 't algemeen nog geen georganiseerde *partijen* bestonden, zelfs van een ietwat duidelijke specifiek roomsche *strooming* in dien tijd niet veel te vinden was. En zelfs nog in 1898 ving Dr. Schaepman eene monographie over de Katholieke Staatspartij (in het genoemde werk van den Ned. Journalistenkring) met de volgende woorden aan:

„Bestaat er wel een katholieke partij in Nederland?” — al beantwoordde hij de vraag bevestigend.

De vraag, hoewel misschien wat paradoxaal, was toch niet zoo ongerijmd als ze wel lijkt. Elke andere *staatkundige* strooming heeft zich haar eigen organisatie moeten vormen. Zelfs de anti-revolutionnaire strooming, „*issu de Calvin*” vond geen organisatie klaar; het calvinisme toch is een levensbeschouwing die buiten de grenzen van een kerkgenootschap uit-

gaat en dus zich niet tevreden stellen kon met het aanwenden van een kerkelijke organisatie op de politiek. Alléén het roomsch-katholicisme heeft een kerkleer en een kerkgenootschap dat zich over alle levensverschijnselen uitstrekt; Kerk, Staat en Maatschappij zijn daarbij in beginsel congruent. Vandaar ongetwijfeld dat de roomsch-katholieken tot voor korten tijd geen behoefte gevoeld hebben aan een afzonderlijke politieke organisatie; zij vonden hun organisatie in de Kerk, die algenoegzaam was.

Doch hiermede is wel het ontbreken van een roomsche partij-organisatie verklaard, maar niet het zoolang ontbreken van een duidelijke roomsche strooming in onze politiek.

Dit nu heeft eene historische oorzaak.

In de Republiek der Vereenigde Nederlanden werden de roomschen geduld. Publieke ambten konden ze niet bekleeden. Hun vrijheid was een betrekkelijke, zoodat de Fransche Revolutie door hen, voor wat het staatkundige deel ervan betrof, met ingenomenheid werd begroet. Misschien hadden zij van die ingenomenheid, die in zooverre weer van de liberale afweek als ze niet tevens de philosophische gedachte der Revolutie betrof, evenals de calvinisten op eigene wijzen kunnen doen blijken, indien zij niet iets gemist hadden, dat Dr. Schaepman teekenend noemde „politieke patriarchen”: oude geslachten die de bestuurs-traditiën van een richting bewaren zoolang als die richting buiten het bestuur blijft. Wanneer zulk een richting weer actief kan deelnemen aan de politiek en aan het bestuursleven, put zij uit die politieke patriarchengeslachten de bestuurstraditie die ze dan slechts aan een nieuwen tijd heeft aan te passen. Maar de roomschen waren van 't bestuur uitgesloten geweest, hadden dus geen bestuurstradities en geen politieke patriarchen die deze konden bewaren.

Dientengevolge kwamen de meeste roomschen bij het liberalisme onder dak. Over de ministerieele

verantwoordelijkheid aarzelden zij. Maar godsdienst-vrijheid, gelijkheid der kerkgenootschappen voor de wet, vrijheid van onderwijs, van drukpers, van vereeniging en vergadering — en meer liberale desiderata, wenschten ook zij. „Het liberalisme” — zoo vertolkt Schaepman de meening der katholieken uit de eerste drie verreleeuws van den vorigen eeuwkring — was, zeker, van revolutionnair stam. Het had zijn wortelen in de beginselen van 1789. Maar tegenover de misbuiken van de reactie en de contra-revolutie blonk het liberalisme uit als de heilbrenger”.

Zoo bleven de katholieken in de politiek de hospitanten van het liberalisme en was het de stem van een katholiek die in de Eerste Kamer den doorslag gaf ten gunste van de Grondwetsherziening van 1848. Zij hadden destijds trouwens zelfs nog niet de *Kerkelijke* organisatie hier te lande die bij hen overigens, later, in de behoeften aan politieken samenhang kon voorzien. De bisschoppelijke hiërarchie werd hun eerst hergeven in 1853 door het eerste Ministerie-Thorbecke, dat daardoor de Protestantsche April-beweging deed losbreken. Thorbecke kon bij de volgende verkiezingen slechts in een roomsch district, in Maastricht, een mandaat voor de Kamer vinden.

En toch hadden de liberalen hiermede het paard van Troje ingehaald.

Want slechts 15 jaar later, op 23 Juli 1868, gaven de aldus herstelde Nederlandsche bisschoppen een „Mandement” in 't licht waarin zij in de onderwijsquaestie principieel de zijde der anti-revolutionnairn kozen en het onbevredigende van neutraal onderwijs betoogden. Daarmee kwam een einde aan een politieke constellatie die door Mr. Van Houten met een sprekend beeld aldus is geteekend: „Thorbecke speelde de partij met Van Nispen Sr. tegen Groen en Van Hall”.

Naarmate de schoolstrijd meer en meer de politiek beheerschen ging, naderden de roomschen tot de

anti-revolutionnair. De Schoolwet-Kappeyne gaf, in 1878 den doorslag. En in 1888 waren de partij-verhoudingen dientengevolge zoozeer veranderd, dat het eerste „coalitie“-Ministerie optrad: het Ministerie-Mackay, waarin twee roomschen zitting hadden en dat in 1889 de eerste staatssubsidies voor de bijzondere school deed voteeren.

De schoolquaestie heeft sedertdien roomschen en anti-revolutionnair saamgehouden in den strijd tegen de liberale idéé.

In de jaren '80 vinden wij dus, binnen de muren van het Parlement, deze partijtoestanden:

De conservatieve richting is stervende of (in 't laatst van de jaren '80) reeds gestorven. Haar aanhangers moeten, om nog plaats in 't Parlement te kunnen vinden, schuil gaan bij andere partijen, wat ze dan ook doen en waardoor *alle* andere partijen een onzuiver element opnemen.

De liberalen hebben pas de Pyrrhus-overwinning van de wet-Kappeyne op de anti-revolutionnair en de roomsch-katholieken behaald, maar zien, door onderlinge verdeeldheid en door de toenadering van deze twee partijen, het einde naken van hun hegemonie in 't Parlement. Nog houden, na de verkiezingen van 1884, liberalen eenerzijds, roomschen en anti-revolutionnair anderzijds, elkaar in evenwicht; de 2 conservatieven zitten op de wip; de Tweede Kamer is op 't doode punt gekomen en onder deze eigenaardige omstandigheden wordt de Grondwets-herziening geleid door een Minister, den heer Heemskerk, van conservatieve kleur, dus uist tot die richting behoorend die op sterven ligt. In 1885 komen de liberalen nog even in de meerderheid, maar zoodra de Grondwets-herziening tot stand is gebracht en de kiesrechtuitbreiding werkt, slaat de balans door, de liberalen worden minderheid en met het Ministerie-Mackay treedt het eerste Kabinet der christelijk-politieke coalitie ten toonele. Deze coalitie dreigt kort

daarna tijdens den strijd om de kieswet-Tak in de eerste jaren '90 weer even verbroken te worden, wanneer Dr. Kuypers een accoord met de democratische liberalen poogt te sluiten, doch dit springt af en de anti-liberale coalitie buigt weer samen en groeit dan allengs vaster aaneen.

Het is ook eerst sedert het eind van de jaren '70 dat de politieke denkbeelden zich beginnen te crystal-liseeren in program en te organiseeren in partijfor-maties. Binnen het parlement waren de liberalen reeds omtrent het midden van de jaren '70 begonnen met het saambrengen van de liberale Tweede Kamer-leden in fractie-verband en op den gemeenschap-pelijken grondslag van een uitgewerkt program, waarvan men groote fragmenten vindt in Mr. Van Houtens *Vijf en Twintig Jaar*. Kappeyne werd tot leider van de fractie gekozen. Doch na zeer weinige jaren, bij het aftreden van het ministerie-Kappeyne in 1879, viel deze fractie-organisatie weer uiteen.

Daarentegen valt juist in dien laatsten tijd, n.l. in het jaar 1878, het ontstaan van de georganiseerde anti-revolutionnaire partij onder leiding van Dr. Kuypers.

Niet lang daarna, in 1884, kregen de liberalen hun definitieve algemeene organisatie in de Liberale Unie.

Wat den katholieken belangt, eene eigenlijke partij-organisatie ontbrak voor hen, gelijk wij zagen, nog in Schaepmans tijd en ontbreekt, strikt genomen, ook thans nog. Wel hebben in 1896 de katholieke Kamer-leden, gelijk hun liberale voorgangers twintig jaar vroeger deden, een politiek program opgemaakt, doch een algemeene partij-organisatie buiten het parlement is daaruit niet gegroeid. Wel bestaat er een Bond van katholieke Kiesvereeningen, doch deze staat weer op zichzelf en heeft geen beginselprogram, slechts een program van practische politiek. Doch wij wezen reeds op de beteekenis welke, voor de roomschen, de Kerk heeft als organisatie die zich uitstrekt over alle levensuitingen.

Na de Grondwetsherziening van 1887 vinden wij dus dezen toestand in onze politieke verhoudingen: Het conservatisme is, als *zelfstandige* strooming, uit de politiek verdwenen. Overgebleven zijn: het liberalisme, verzwakt dor onderlinge verdeeldheid en door het samengaan der roomsch-katholieken met de anti-revolutionnaircn, en daartegenover, in tijdelijke en weldra in meer langdurige coalitie deze laatste twee richtingen. Van deze drie zijn het liberalisme en het calvinisme in algemeen partijverband georganiseerd, het katholicisme is voorloopig nog zonder speciale politieke organisatie.

In dien tijd nu, d. i. dus vlak na de Grondwetsherziening van '87, komt in het Parlement een gansch nieuwe, buiten alle toen bekende politieke verhoudingen staande richting op: die der sociaal-democratie.

Het liberalisme had, in de 40 jaren van zijn politieke hegemonie — kon het anders? — fouten gemaakt. Het had, door een scherp-agressieven en eenzijdig-onverdraagzamen vorm te geven aan zijn anti-clericalisme, katholieken en anti-revolutionnaircn tegen zich te hoop gejaagd... die weder van hun kant het belang der schoolquaestie overdreven.

Deze cardinale fout had het liberalisme begaan in de toepassing van de Vrijheids-idée op geestelijk gebied.

Doch eene nog veel grootere beging het in de verwezenlijking van die idée op stoffelijk terrein.

De onvrijheid van vóór de Fransche Revolutie was vooral in 't oog gelopen als *wettelijke* onvrijheid. Het is dus begrijpelijk dat de liberalen, de gelijkheid van allen voor de wet bepalend, te goeder trouw meenden dat deze wettelijke vrijheid nu ook tot feitelijke vrijheid leiden zou. Afwezigheid van wettelijke belemmering moest, naar hun verwachting, tot gevolg hebben „dat ieder de gelegenheid (zou vinden) om op de plaats te komen, waar hij naar zijn vermogen tot den bloei van het geheel kan medewerken” —

1869

zooals de omschrijving van het doel der liberale politiek luidt, welke Thorbecke in zijn *Narede* heeft gegeven. Van staatsbemoeienis met het maatschappelijk leven had men, uit den tijd van het *ancien régime*, de donkerste herinnering behouden. En dus: *laissez faire, laissez passer*. Wanneer men de maatschappelijke krachten slechts in vrijheid werken liet, zonder andere reglementeering dan die de openbare orde en zedelijkheid vereischten, dan moest daaruit noodzakelijk het beste groeien; het ondeugdelijke moest ondergaan en het deugdelijke zegevieren.

Bezield met deze overtuiging en vervuld, eerst van het groote werk der liberale staatsorganisatie, daarna van den *Kulturkampf* (den schoolstrijd) en van andere groote quaesties die de politiek beheerschten, hadden de liberalen gedurende geruimen tijd weinig oog voor deze steeds duidelijker wordende werkelijkheid: dat wettelijke vrijheid *niet* hetzelfde was als werkelijke. Toen dit feit hun aandacht begon te trekken en zich dus *de sociale quaestie* aan hen openbaarde, d. w. z. juist de vraag, hoe *werkelijke* vrijheid aan allen te verzekeren ware, hieldne die andere, zooeven aangeduide zaken, hen toch nog te zeer bezig om hen tijd te laten voor het zoeken van eene oplossing van die zoo uiterst ingewikkelde, althans ingewikkeld schijnende, en zeer diep gewortelde quaestie. En toen de ernst daarvan eindelijk tot hen dor ging dringen, deden zij één daad, een zeer groote, doch die principieel niet afweek van de tot nu toe gevolgde lijn der opruiming van wettelijke vrijheidsbelemmering. Namelijk de afschaffing, in 1872, van de bepaling in den *Code Pénal*, volgens welke noch patroons, noch arbeiders zich mochten vereenigen om invloed te oefenen op het loon. Deze, door Mr. Van Houten uitgelokte en door Minister Jolles gedane daad is, wanneer men bedenkt dat zij de onbelemmerde opkomst van de moderne vakbeweging mogelijk heeft gemaakt, van ontzaglijke beteekenis geweest. Maar ze

was niet anders dan de bekroning van den wettelijken vrijheidsstrijd. Daarna was het liberalisme in de sociale quaestie voorloopig uitgepraat.

Het was de *sociaal-democratie* die daarin de leiding nam.

Het feit dat de wettelijke vrijheid nog geen werkelijke vrijheid voor allen was, heeft aanstonds velen die niet verdiept waren in de politiek van den dag, tot nadenken gebracht. Dat, in weerwil van de wettelijke vrijheid, de arbeidende klasse in feitelijke materiele afhankelijkheid en ellende bleef, was iets, waartegen het gemoed en het rechtsbesef van steeds meer denkers zich ging verzetten. De liberale economen uit den tijd van Adam Smith betoogden, dat het niet anders kon, dat het lijden der lager volksklassen slechts door philanthropie was te verzachten, in geen geval echter (en zeker niet door verandering van productiewijze) was op te heffen... tenzij door een beperking van den bevolkingsaanwas, die echter buiten het vermogen van den wetgever lag en die bovendien voor tal van gemoederen iets afstootends had. Tegenover dit harde: Het kan niet anders — hoorde men allengs meer sociologen (Saint Simon, Fourier, Proudhon, Ruskin, Bakoenien, Marx, Lassalle) met stelligheid verklaren: Het kan wel anders — als men de productiewijze maar verandert.

En zij die, niet zich verdiepend in de beelden van het geloof in den socialistischen Staat, noch peinzend over de juistheid of onjuistheid van de socialistische leerstellingen, eenvoudig uit medelijden, uit gevoelsbehoefte sympathiseerden met de nieuwe leer, die konden immers aan hun bestrijders ook tweeërlei tegenwerpen: dat wel de mogelijkheid, maar dan toch ook de onmogelijkheid van den sociaal-democratischen staat alleen door een proef ooit te bewijzen zijn... en dat de beste en scherpzinnigste redeneeringen, de uitnemendste resultaten van de Rede toch wel eens ondeugdelijk waren gebleken in de praktijk. Iets dat

trouwens ook door tegenstanders — Stuart Mill in Engeland, Cort van der Linden in ons land — erkend is.

De sociaal-democratie moest dus wel een wassenden aanhang vinden.

Al wie daar peinsde en twijfelde over de juistheid van de heerschende economie.....

Al wie daar worstelde met het aanzien van zooveel onverdiend onrecht en lijden en niet gelooven kon dat het niet was te beteren.....

Al wie een duistere leegte binnen in zich voelde door het verlies van geloof, maar in berustende onwetendheid, in een *ignoramus* en *ignorabimus*, geen kracht kon vinden en met een vaak snoeverig ongehoof toch te vergeefs zich paaide.....

Al wie te ongeduldig voelde voor het langzame mijmeren van de oudere economen; al wie geen lijden zien kan zonder mede te lijden; al wie te eenvoudig van hart en geest was om de noodzakelijkheid van een ingewikkeld stelsel in te zien; al wie behoefte had aan een toekomstig en toch zoo mogelijk te verwezenlijken ideaal; al wie nu eens wat heel nieuws, wat heel anders, wat spontaans, wat niet *gewordens* wenschte maar een *schepping*.....

Al wie de kracht, den durf, den moed, de romantiek van vroegere krijgsbedrijven zoeken ging en uiten wou in andere vormen, in een anderen strijd...

En dan vooral: Al wie daar leed..... Al wie daar hongerde en dorstte te midden van de overdaad van anderen..... Al wie buiten eigen schuld zich en de zijnen in ellende leven zag, in ellende nieuwe levens wekte, kweekte en begroef..... Al wie ten leven ontwaakte met de steeds groeiende erkenning van zijn ellende, de zekerheid dat die altijd duren zou tot aan het graf en met geen anderen troost dan die van de meer en meer betwiste blofte van het hierna-maals.....

Al die duizenden, die welhaast millioenen zouden

worden, hoorden met blijde verbazing, als kinderen die ontwaken door een verrassend, nieuw geluid, het nieuwe evangelie:

Ein neues Lied, ein bessres Lied,
O Freunde, will ich dichten.
Wir wollen hier auf Erden schon
Das Himmelreich errichten.

Met de stoffelijke heilsverkondiging die Heine er aan toevoegde:

Es wächst hienieden Brot genug
Für alle Menschenkinder.

En wie gelooft niet graag, wat schoon klinkt?

* * *

Het socialisme heeft, in ons land evenals elders, achtereenvolgens, binnen een eeuw tijds, drie fasen doorlopen: de utopistische, de revolutionnaire en de revolutionnair-parlementaire.

In de eerste phase werd het beheerscht door edelmoedige geesten als Saint Simon, die min of meer willekeurig bedachte productiestelsels aanprezen tegenover het heerschende, waarin de leiding van en de macht over de voortbrenging in handen is van het kapitaal en dat daarom het Kapitalistische wordt genoemd.

In de twee phase, die de eerste snel verdrong, heeft het socialisme het geloof aan de mogelijkheid van verandering der productie door een beroep op de edelmoedigheid en het rechtsgevoel der bezittende klassen verloren. Het komt tot de overtuiging dat den arbeiders en in 't algemeen den niet-bezittenden, „het proletariaat”, geen bevrijding van anderen kan verwachten, maar dat het slechts zichzelf bevrijden kan. Het middel daartoe ligt voor de hand; het is hetzelfde dat nog kort geleden door de bezitters van thans is

aangewend tegen de heerschers van het *ancien régime*: de revolutie. Daartoe moet het proletariaat dus worden opgevoed. De Rus Bakoenien is, in deze phase, de hoofdleider van het socialisme dat tevens in de erkenning der belangengemeenschap van alle arbeiders over de geheele wereld, zij internationaal karakter aanneemt en zijn organisatie vindt in „De Internationale”.

In de derde phase dringt het besef door dat het proletariaat tot het verkrijgen van de macht over de voortbrenging weliswaar niet van revolutionnaire middelen moet afzien, maar dat daarnevens de verovering van de *politieke* macht toch óók van belang is. In dit tijdperk treedt Marx als de groote leider op en op de verovering van de politieke macht wordt vooral aandacht gevestigd nadat, in 1871, de Parijsche Commune, waarvan Marx veel had verwacht, weldra weer verdwijnt. Op het Congres der Internationale, dat in September 1872 te 's Gravenhage wordt gehouden, zegeviert de streng-organiseerende opvatting die de Duitscher Marx van het socialisme had, over de individualistisch-anarchistische van den Rus Bakoenien en wordt deze laatste uit de Internationale gezet, een uiterst belangrijk en dramatisch moment in de geschiedenis van het socialisme, waarvan men de schildering kan vinden o. a. in het zesde deel van Quacks werk „*De Socialisten*”. Het socialisme kreeg daarna meer en meer het karakter van een gedisciplineerde internationale organisatie dat Marx er aan wilde geven en ging zich ook allengs meer toeleggen op de verovering van de politieke macht door middel van de stembus, zonder nochtans af te zien van de actie der vakvereeniging en, desnoods, van geweld.

Het is, zooals men weet, ok Marx geweest die het socialisme zijn wetenschappelijken ondergrond heeft gegeven en, va uitgangspunt door middelen tot doel, er een gesloten stelsel van gemaakt heeft. Uitgaande van de stelling, dat de oorzaak der groote maatschap-

pelijke tegenstellingen ligt in het privaatzit van grond en productiemiddelen, leert Marx, dat dus gestreefd moet worden naar de opheffing van dat privaatzit en van het loonstelsel. Dit is alleen te verwachten door de actie der belanghebbenden bij die opheffing — de arbeiders, en in 't algemeen de „niet-bezitters” — en dezen staan dus in conflict (de klassenstrijd) tegenover de belanghebbenden bij het behoud van het kapitalistische stelsel: de bezitters. Als middelen tot bereiking van het doel komen in aanmerking: de actie van de vakvereeniging (met name de staking), de stembusactie tot verovering van de politieke macht, en, desnoods, het geweld. Voorwaarde voor de bereiking van het doel is, vóór alles, het absolute besef van eenheid der arbeidersgemeenschap over de geheele wereld („Proletariërs van alle landen, vereenigt u”). Deze eenvoudige sociale diagnose heeft, in de economie en in de sociaal-filosofie van Marx, een hoogere wijding gekregen. De fatale werking van het privaatzit is door Marx verklaard met behulp van de leerstukken der „meerwaarde” (volgens welke al wat het product boven de productiekosten opbrengt, ten goede komt aan den kapitalist) en van de „verarming” (*Verelendung*) volgens welke het proletariaat steeds armer, de bezittende klasse steeds rijker wordt. Waaraan Lassalle nog de loontheorie heeft vastgeknoopt (in beginsel overgenomen van den liberalen econoom Ricardo) volgens welke het loon van den arbeider niet kan stijgen boven de kosten van noodzakelijk levensonderhoud („ijzeren loonwet”). Intusschen zijn deze leerstukken reeds ten deele losgelaten en herzien. Wat niet wegneemt dat Marx, in zijn economisch stelsel, een gansch nieuwe welvaartsleer heeft gegeven, een nieuwe theorie van den rijkdom. *Das Kapital* *) is in

*) Zie 1e deel van de Wereld-Bibliotheek in 3 stukken. Vertaling van F. v. d. Goes.

menig opzicht een nieuwe *Inquiry into the causes of the wealth of nations* die, uitgaand van een gansch nieuwe schatting der waarde van den arbeid, dan ook tot een heel andere slotsom leiden moest dan die van Adam Smith.

Sociaal-philosofisch werd het socialisme, evenals trouwens elk productiestelsel, door Marx verklaard uit het historisch-materialisme, eene beschouwingswijze, volgens welke de geschiedenis leert dat de mensch niet het bezit beheerscht maar, omgekeerd, het bezit den mensch, zoodat bepaalde ontwikkelingsfasen van het productieproces ook bepaalde maatschappelijke en staatkundige vormen determineeren. Bekend is deze stelling van Marx: „Het is niet het bewustzijn der menschen dat hun zijn, maar omgekeerd hun maatschappelijk zijn dat hun bewustzijn bepaalt”. En in *Het Volk* van 17 Maart 1913 is medegedeeld dat deze stelling reeds in haar kiem te vinden was in een gymnasiastenopstel van den lateren grooten denker: „Wij kunnen niet steeds den stand bereiken tot welken wij ons geroepen achten; onze verhoudingen in de maatschappij zijn reeds eenigermate begonnen, eer wij in staat zijn, ze te bepalen”.

Door dus de maatschappelijke ontwikkeling als een noodwendigheid voor te stellen en het kapitalisme te doen uitkomen als een onvermijdelijke evolutiefase tusschen het voortbrengingsproces der gilden en dat van het socialisme, gaf Marx aan zijn leer een klaarheid, een vastheid en een perspectief, die aan het oudere socialisme geheel had ontbroken. Het „Marxisme” ging dan ook allengs het socialisme beheerschen.

Intusschen is, zoowel in ons land als in 't buitenland, de anarchistisch-individualistische richting van Bakoenien blijven bestaan naast, of eigenlijk wel tegenover, de systematisch-communistische van Marx. In ons land heeft het zelfs zeer lang geduurd vóór

het Marxisme in partijformatie optrad. Tot het begin van de jaren '90 had het socialisme in Nederland, onder de leiding van Domela Nieuwenhuis, nog een Bakoenien-karakter. Behoudens een tijdelijke aarzeling van laatstgenoemde ten opzichte van het parlementarisme — hij liet zich van 1888 tot 1891 door Schoterland naar de Tweede Kamer afvaardigen, maar zag dit daarna als een afdwaling in — was het Nederlandsche socialisme, tot de wording der S. D. A. P. te Zwolle in 1894, scherp revolutionnair, anti-parlementair en individualistisch. Nog in 1892 verklaarde de Socialistenbond zijn doel te willen bereiken door alle middelen, hetzij vreedzame, hetzij gewelddadige (wat hem zijn ontbinding wegens strijd met de wet berokkende) en de middelen van propaganda werden dan ook niet zoo heel zelden in daden van geweld gezocht. Mr. Troelstra verklaart (in het reeds genoemde werk van den Ned. Journalistenkring) dit langdurige overwicht van het revolutionnaire element in het Nederlandsche socialisme uit de gebrekkige ontwikkeling der vakbeweging, de uitsluiting der arbeiders van het kiesrecht en de militante houding der autoriteiten. Het is mogelijk dat deze feiten van invloed zijn geweest maar wanneer men bijvoorbeeld ziet dat in Duitschland, waar de autoriteiten nog heel wat militanter en agressiever tegen het socialisme optraden dan hier (Socialistenwet!) het socialisme al heel spoedig nagenoeg volkomen Marxistisch werd en dat daarentegen in Frankrijk, bij veel grootere ontwikkelingsvrijheid, nog heden het anarchistische en syndicalistische element vaak den boventoon voert, dan wordt het waarschijnlijker dat men de verklaring moet zoeken in de nationale psyche. Ons volk is steeds individualistisch aangelegd geweest, zoodat het Duitsch-gedisciplineerde wezen van het Marxisme hier niet zoo gemakkelijk ingang vinden kon.

Ten slotte heeft het die, door de Sociaal-Demo-

cratische Arbeiderspartij onder leidnig van Mr. Troelstra, dan toch gevonden.

* * *

Op alle partijen heeft het socialisme gewerkt als een ferment en, eveneens op alle partijen, min of meer ontbindend. Het heeft de vraag der politieke waardeschatting van den arbeider als een twistappel geworpen, zoowel onder roomschen en anti-revolutionnaireren als onder liberalen. Het meest latent, het meest verborgen, bleef deze twistvraag bij de roomschen, wier straffe kerkelijke eenheidsorganisatie steeds weinig door de reten uit laat gluren van wat daarbinnen geschiedt. Maar in de jaren '93 en '94, in den kiesrechtstrijd, werd het toch duidelijk dat ook in die gelederen het arbeidersvraagstuk scheidend was ingedrongen en het opmerkelijke verschijnsel deed zich toen voor, dat de man die, door zijn ongemeene gaven, onbetwistbaar de leider van de roomsche politiek moest wezen, Dr. Schaepman, vaak in het hoofdorgaan, de bisschoppelijke *Tijd*, zeer harde woorden lezen moest over zijn „rode” neigingen. Hij verdedigde zich in *Het Centrum* en kon er op wijzen dat zijn politiek geheel in overeenstemming was met die welke Paus Leo XIII, een der meest verziende staatslieden van onzen tijd, in de Encyclick *Rerum Novarum* had aanbevolen. Formeel behaalde hij dan ook, bij het opstellen van het hiervoor genoemde program der katholieke kamerleden, de overwinning. Maar de tweeheid in neiging bleef onder de roomschen bestaan, al leidde ze, dank zij de groote kerkucht die hen saamhoudt, tot nu toe niet tot scheuring.

Tot openlijke splitsing kwam het echter wel in de twee andere, na de Grondwetsherziening van '87 bestaande politieke partijen: de anti-revolutionnaire en de liberale. Deze toch hadden het leeuwendeel

van de conservatieve erfenis onder elkaar verdeeld, hadden beiden tal van conservatieve elementen in zich opgenomen en daardoor reeds een zekere innerlijke spanning gekregen. Een uiterlijke band, zoo straf als die van de roomsche Kerk, hield geen van deze twee partijen samen (alleen de roomsche partij is dan ook een waarlijk *Kerkelijke* partij, naardien de politieke organisatie bij haar, gelijk wij reeds opmerkten, volkomen door de kerkelijke wordt gedekt) en de houding tegenover den arbeider deed weldra zoowel de liberale als de anti-revolutionnaire organisatie uiteenvallen in twee deelen, een meer en een minder democratisch gezinde groep.

Het was, onder de anti-revolutionnaires zoowel als onder de liberalen, de vraag omtrent de *politieke* verandering van den arbeider, m. a. w. de kiesrechtquaestie, die de partij uiteen deed springen, al zat de quaestie der *sociale* beteekenis van den arbeider en van de Staatstaak in sociale zaken daaronder, en al toonde zich dt bij de liberalen reeds vroeger in de, zij 't ook quantitatief nog niet belangrijke, afscheiding der radicalen in 1888. In 1894, naar aanleiding van de Kieswet-Tak, openbaarde zich de kloof eerst recht duidelijk in de beide partijen. Bij de anti-revolutionnaires speelde het scheidingsproces zich ineens af, namelijk door het oprichtne van de vrij-anti-revolutionnaire partij, onder den heer de Savornin Lohman. Bij de liberalen werd het proces over vier of vijf stembussen verdeeld. Reeds in 1888 scheidden zich, wegens meeningsverschil over de taak van Staat en Gemeente, onder leiding vooral van Treub en Gerritsen, de radicalen af en vormden den Radicalen Bond. In 1894 dreef het voorstel-Tak de liberalen in „Vooruitstrevend-Liberalen” en „Oud-Liberalen” uiteen. Op 't eind van 1896, met de verkiezingen van '97 in 't zicht, werd de fractie-Oppenheim-Fockema Andreae uit de Liberale Unie gestooten, omdat ze weigerde, een zeer uitvoerig hervormingsprogram punt voor

punt als stringent te erkennen en omdat ze het niet noodig achtte, destijds reeds, gelijk het Unie-bestuur wilde, zich te verklaren voor de noodzakelijkheid van verdere kiesrechtuitbreiding. En in 1901 eindelijk, opnieuw in 't zicht van een stembus, weigerde ditmaal het Unie-bestuur de urgentie van algemeen kiesrecht uit te spreken en verliet de linkervleugel de partij, den Vrijzinnig-Democratischen Bond stichtend, waarin de radicalen van '88, die nagenoeg alleen in het Noorden en in locale aangelegenheden van Amsterdam eigen kracht hadden ontwikkeld, werden opgenomen.

Wat den in 1894 en 1896 uit de Liberale Unie getreden „oud-liberalen“ betreft, zij bleven zeer lang ongeorganiseerd. In 1905 vaardigden zij een Manifest voor de verkiezingen uit, waarin eenige beginselen van liberaal staatsbeleid werden geformuleerd. Een „Comité“ bleef toen in functie bij wijze van politieke vraagbaak, maar op den duur kon deze al te vrije organisatie toch niet voldoen en in 1907 vereenigden zich deze elementen tot den „Bond van Vrije Liberalen“, een naam die zeker een *contradictio in terminis* mag heeten, doch waarin de afkeer van al te straffe en te uitvoerige programma's klinkt di enen in '96 in de Unie te vergeefs had geuit.

Het afscheidingsproces had dus bij de liberalen in meer dan één tempo en naar meer dan één zijde plaats. Het oud-liberalisme kreeg zijn definitieve organisatie in 1907 in den Bond van Vrije Liberalen, het radicalisme in 1901 in den Vrijzinnig-Democratischen Bond (den Radicalen Bond laten wij, als een min beduidende overgangs-organisatie, verder rusten). De beginselen van deze, thans nog bestaande, nieuwe partijen zullen wij straks aanduiden. Eerst dienen wij ons bezig te houden met die van de in '94 afgescheiden vrij-anti-revolutionnaires, omdat hun organisatie van destijds, onder den naam dien zij toen droegen en met het karakter dat zij vertoonden, thans

reeds weder tot het verleden behoort, terwijl zij nochtans als element in onze politieke geschiedenis heel wat meer beteekende dan de Radicale Bond.

Wij zeiden reeds dat de kiesrechtquaestie de aanleiding werd tot de afscheiding van de vrij-anti-Revolutionnaires onder leiding van den heer De Savornin Lohman, maar dat, hier zoowel als bij de liberalen, de heele waardeschatting van den arbeider daaronder school. Er broeide, bij de anti-revolutionnaires, trouwens nog meer. Er was een persoonlijke spanning tusschen de heeren Kuyper en Lohman ontstaan, vooral veroorzaakt door wat Dr. Kuyper noodzakelijke partijtucht, maar wat Mr. Lohman die het aristocratische element in de anti-revolutionnaire partij vormde (de „mannen met dubbele namen”) begon zich allengs minder thuis te voelen in een partij die door Dr. Kuyper met voorliefde werd aangeduid met een woord van Willem den Zwijger: die der „kleine luyden”. Tegen de straffe partij-discipline kwamen zij te meer in verzet omdat deze, naar hun meening, werd aangewend als verkiezingsmachine in de hand van één man, Dr. Kuyper, evenals het partij-orgaan, *De Standaard*, het eigendom was en geredigeerd werd door dien man. En toen nu, in 1894, de kiesrechtquaestie kwam toonen dat de groep-Kuyper veel meer democratische neigingen op dat punt had dan de groep-Lohman, bracht dit het smeulende vuur tot uitslaanden brand. Bij de volgende verkiezingen, in 1897, traden de Lohmannianen als „vrij-anti-revolutionnaires” zelfstandig op. Als hun orgaan verscheen *De Nederlander*, waarmee de oude naam werd hernomen van een blaadje dat eenmaal door Groen van Prinsterer was geredigeerd.

Wanneer men het ontstaan van deze partij vergelijkt met dat van de oud- of vrij-liberale partij en men merkt op, dat bij beiden zoowel het verzet tegen te straffe partij-organisatie als tegenzin tegen snelle kiesrechtuitbreiding tot de voornaamste elementen

van haar wording zijn te rekenen, dan begrijpt men dat zich, tusschen deze twee fracties van rechter- en linkerzijde, herhaaldelijk een zekere aantrekkingskracht heeft geopenbaard. Er is trouwens, zooals wij weldra zullen zien, nog een ander gebied van geestverwantschap.

Was dus de vrij-anti-revolutionnaire groep naar afkomst niet verschillend van de anti-revolutionnaire, met haar van calvinistischen huize, zij kwam spoedig in aanraking en eindelijk tot fusie met een element van volstrekt niet calvinistischen en dus van gansch anderen oorsprong.

Er bestond reeds lang eene, politiek niet georganiseerde, richting in den lande, die een vrij subtiel schakeering van het politieke denken vormde.

Deze richting, aangevoerd door den Ned. Hervormden predikant A. W. Bronsveld, gaf in de door hem geredigeerde *Stemmen voor Waarheid en Vrede* uiting aan de bezorgdheid voor het „protestantsche karakter der natie”, welke het samengaan van Calvinisten en roomschen en de daardoor wassende invloed van Rome bij haar had gewek. Anders dan de liberalen wilden deze groep geen a-religieus bestuur, geen volstrekt neutrale regeering. Zij wilde wel met christelijke beginselen rekening houden, ook in 't staatsbeleid. Maar een bepaalde politiek achtte zij niet aan een bepaalde religie verbonden. Echter valt niet te ontkennen, dat een der elementen in het ontstaan van deze partij juist van specifiek kerkelijken aard was, n.l. de vijandige gezindheid tusschen de Hervormden en de Christelijk Gereformeerden („doleerenden”), waartoe de heeren Kuyper en Lohman behorden. „Velen waren van oordeel” — zoo schrijft Dr. Bronsveld in *Les Pays-Bas* — „dat men niet in de politiek kon samengaan met personen die op kerkelijk terrein hun grootste tegenstanders waren”. En dit crypto-kerkelijke karakter van de partij vindt men ook eenige zinsneden verder terug

in dezen passus die het karakter van deze groep in zijn kern treft: „Met het oog op dit alles was het dat eenige mannen samen kwamen, die, naar hun godsdienstige overtuiging, behoorden tot wat men de protestantsche orthodoxie noemt, ten einde na te gaan of het mogelijk zou wezen om de protestanten in het algemeen en de lidmaen der Nederlandsch Hervormde Kerk in 't bijzonder in één groep te vereenigen die, zonder een kerkelijke partij te zijn, zich zou opmaken om het gevaar af te wenden dat het protestantisme zou lopen, indien een Kabinet werd gevormd waarin de katholieke partij het werkelijke zoo al niet numerieke overwicht zou hebben.”

Deze partij noemde zich de „Christelijk-Historische” en hernam daarmee een naam dien Groen ook wel bezigde voor de anti-revolutionnaire en dien Da Costa zelfs beter achtte. De naam anti-revolutionnair gaf immers meer te kennen wat men *niet* wilde zijn, de naam christelijk-historisch duidde daarentegen aan, in welke richting men *wel* wilde streven, namelijk in die van een christelijke partij, die zorgvuldig rekening houdt met het historisch geworden.

De christelijk-historischen, die ook een tijd lang een partijorgaan uitgaven (*Het Nederlandsch Dagblad*) traden bij de verkiezingen van 1897 voor 't eerst zelfstandig op, doch brachten slechts één lid in de Tweede Kamer: Dr. J. Th. de Visser. Weldra had ook in deze groep weder een zekere verschuiving plaats; de meerderheid van den „Christelijk-Historischen Kiezersbond” kwam tot de overtuiging dat zij eigenlijk veel geestverwantschap had met de vrij-anti-revolutionnair en dat Dr. Bronsveld een te agressieve houding aannam. In 1901 verlieten Dr. Bronsveld en zijn aanhang de partij en in 1903 smolten Lohmannianen en christelijk-historischen samen tot „Christelijk-Historische Partij”. Leiders in de Kamer werden de heer de Savornin Lohman en Dr. de Visser. Partij-orgaan werd *De Nederlander*, in

welks redactie een der hoofdredacteuren van het weder opgeheven *Nederlandsch Dagblad*, Mr. H. Verkouteren, werd opgenomen. Vijf jaar later voegde zich nog een kleine groep bij de partij, n.l. die der Friesche christelijk-historischen, die gedurende eenige jaren in het hooge Noorden zich had gevormd op den grondslag der Hoedemakeriaansche opvatting van de Ned. Hervormde Kerk. Sindsdien droeg de partij, die toen dus alle christelijk-historischen vereenigde, den naam van „Christelijk-Historische Unie.”

In haar optreden valt nu en dan haar tweeërlei afkomst — uit de Calvinistische Lohmanianen en uit de orthodoxe synodalen — niet te miskennen.

* * *

Wij hebben gezien dat, ook in de liberale partij, de scheiding vooral haar beslag kreeg naar aanleiding van het kiesrechtvraagstuk, d. w. z. wegens het verschil in *politieke* waardeering van den arbeider, maar dat daaronder nog een andere, diepere quaestie school, die van zijn *sociale* waardeering en die van de Staatszaak in sociale zaken, welke reeds in 1888 de radicalen zich deed afscheiden. Aangezien het deze vraag is welke, meer nog dan die van het kiesrecht, de vrij-liberalen en de vrijzinnig-democraten verdeeld houdt, zullen wij haar invloed op het ontstaan der liberale fracties na de Grondwetsherziening van '87 nader moeten bezien.

Door welke oorzaken de liberalen, die sinds het begin der 19de eeuw de dragers van de idée der Vrijheid en van den Vooruitgang waren geweest, geen voldoende aandacht wijdden aan de feitelijke onvrijheid waarin de massa der arbeiders en der mingevoeden leefden, hebben wij reeds aangeduid. Toen zij eindelijk, door den steeds stijgenden invloed van het socialisme op de arbeiders, tot het besef geraakten dat er ook in den liberalen Staat wellicht een ernstige leemte

was, kwamen zij voor een uiterst moeilijke taak te staan. Zoo lang een staatsman een ongebroken historische lijn van toepassing zijner beginselen vindt, die hij in nieuwe wetten door kan trekken, valt het afbakenen van zijn weg hem niet zoo moeilijk. Maar wanneer die lijn op eenig gebied van wetgeving een belangrijk hiaat toont, dan wordt het zeer lastig, uit te vinden, wat op dat gebied, op een zeker oogenblik en voor een bepaalde generatie, door een bepaalde denkrichting wordt gevorderd. „Ist die Kette lebendiger Forbildung durchbrochen” — zoo schreef Thorbecke, toen hij nog hoogleeraar was, in 1824 in een weinig bekend werkje van hem. *Ueber das Wesen und den organischen Character der Geschichte*, dat hij te Göttingen deed uitgeven, „die sich darstellende Generation findet bei dem vorherigen Gliede nicht die ihr, ihrer Individualität gemäße und bestimmte Entwicklung; auch die Gestaltung des Ganzen ist zurückgeblieben. Es entsteht die verhängnisvollste aller Geschichtsaufgaben: sich, ohne von der vorigen Lebensstufe die wahre Besinnung entlehnen zu können, bewusst zu werden, welches wesentliche Glied man im Ganzen, und welche Bestimmung vermögen dieser Individualität und mit Beziehung auf den bestehenden Zustand des gesammten Geschichtswesens zu erfüllen sei.” ¹⁾

*) „Is de Keten der levende ontwikkeling verbroken, dan vindt het opgroeiende geslacht in de aansluiting aan het vorige niet die elementen voor zijn verderen geestelijken groei die passen bij zijn individualiteit; ook de vorming van het geheel is achterlijk gebleven. En dan ontstaat voor zulk een geslacht de noodlottigste van alle opgaven der historie: zonder dat men uit de vorige generatie het geestelijk materiaal kan putten, zich rekenschap te geven van de juiste plaats die men in het geheel inneemt en van de taak die men, krachtens zijn individualiteit en in de omstandigheden van den tijd, heeft te vervullen.”

Voor die *verhängnisvollste alles Geschichtsaufgaben* zagen zich de liberalen in 't begin der jaren '70 geplaatst.

Wat moest er gedaan worden om den arbeider die reële vrijheid te schaffen die hem, blijkens het groot tekort aan welvaart en ontwikkeling van zijn klasse, door de wettelijke vrijheid niet was bezorgd? Wat was in deze de liberale lijn? Wat kon, in liberalen zin, worden aangewend om het liberale ideaal uit Thorbecke's *Narede* — „dat ieder de gelegenheid vinde om op de plaats te komen, waar hij naar zijn vermogen tot den bloei van het geheel kan medewerken” — te verwezenlijken?

Voor zoover er nog wettelijke belemmeringen van ontwikkeling voor den arbeider vielen op te ruimen was het liberalisme daartoe bereid. De Groninger liberaal Van Houten (radicaal heeft de heer Van Houten zich nooit willen noemen; reeds in zijn eerste Kamerjaren zei hij: „Ik draag roem op den naam *liberaal*, met niets er bij en niets er af”) kreeg dan ook vrij gemakkelijk gedaan dat het verbod van arbeiderscoalitie uit den *Code Pénal* werd geschrapt. Het is echter teekenend voor het gemis aan aandacht van het liberalisme voor het sociale vraagstuk, voor zijn verdiept-zijn in andere groote politieke quaesties, dat het zulk een krasse wettelijke vrijheidsbelemmering nog zoo lang heeft laten bestaan.

Maar toen Van Houten verder wilde gaan, stiet hij op weerstand bij zijn politieke geestverwanten. Reeds wat de kiesrechtuitbreiding betrof. Van Houten wilde het hooge-censuskiesrecht doen verdwijnen, dat het kiezerscorps beperkte tot ongeveer 100.000 man. Er was geen denken aan. Zelfs een man als Kappeyne was er niet voor te vinden, wilde niets weten van iets dat zweemde naar algemeen kiesrecht, „hetzij in de korte, hetzij in de lange kleeren.” De arbeiders waren niet ontwikkeld genoeg. En vooral: ze zouden misbruik maken van het kiesrecht in het uitsluitend be-

lang van hun klasse. Ze zouden het evenwicht der klassen verstoren.

Doch nog veel sterker was de tegenstand op 't stuk van sociale wetgeving. Het feit, dat wettelijke vrijheid niet identiek is met werkelijke vrijheid, werd door Mr. Van Houten wèl ingezien. In een artikel in de *Vragen des Tijds* van 1874 („Over den invloed der wetgeving op de verdeeling van den rijkdom”) schreef deze o.a.:

„.....indien bleek dat de ongelijkheid waarover geklaagd wordt en welke niemand in beginsel als wenschelijk verdedigt, voor een groot deel juist ontstaan is en voortbestaat door maatregelen van wetgeving en bestuur; indien de voorstanders van het beginsel van niet-inmenging tevens door de reeds bestaande inmenging bevooroordeelden bleken te zijn — zou dan niet een vruchtbaar veld van gemeenschappelijke werkzaamheid gevonden zijn?

„Ik stel mij voor, in dit artikel aan te toonen, dat dit veronderstelde geval zich werkelijk voordoet en dat ook tegenwoordig de stand der vermogensverdeling geheel van de wetgeving afhangt.”

En de schrijver stelde als doel van eene liberale sociale politiek: „wegneming der wettelijke oorzaken van ongelijkheid.” Een doel dat, ruim dertig jaar later, met *bijna* dezelfde woorden zou worden omschreven in het program van den Vrijzinnig-Democratischen Bond: door een krachtige sociale wetgeving aan te sturen „op het wegnemen der maatschappelijke oorzaken, welke tusschen de leden van het volk ongelijkheid scheppen of versterken ten aanzien van hun ontwikkelingsvoorwaarden.” Alleen wil dit program, door wetgeving, de *maatschappelijke* oorzaken van ongelijkheid wegnemen. Mr. Van Houten schreef, juist: de *wettelijke* oorzaken.

Aanvankelijk stond de heer Van Houten met deze nieuwe leer alléén in de Tweede Kamer. En toen hij medestanders kreeg, openbaarde zich weldra, in de

jaren '80, het diepgaande verschil omtrent de wijze waarop de „wegneming der oorzaken van ongelijkheid" moest geschieden.

Dat verschil liep over de taak en de bevoegdheid van den Staat.

Over de mate van Staatsinmenging.

En over de vraag, of het individu desnoods door den Staat gedwongen mocht worden tot die maatregelen die de Staat oordeelde, in het belang te zijn van dat individu zelf.

In Duitschland was de richting van het staats- of katheder-socialisme opgekomen. Het waren de studeergeleerde Karl Marlo en vooral de grondbezitter en econoom Rodbertus die deze richting hadden aanbevolen, waarvan het karakter in het zesde deel van Quacks Socialisten zóó wordt aangeduid:

„De ware kenmerkende karaktertrek van dat staats-socialisme is, dat het een krachtig monarchaal staatsgezag eischt, onafhankelijk van de partijen en de klassen, sterk genoeg om aan den klassestrijd een einde te maken. Maatschappelijke vrede, verzoening der sociale klassen is het doel. Het middel ligt in de heerschappij van het monarchaal gezag over de klassen, aan welke elk het hare van overheidswege wordt toebedeeld."

Van overheidswege wordt toebedeeld. Hier is de spil van het staatssocialisme. Hier is ook de verklaring te vinden van het felle verzet dat, zoowel van anti-revolutionnaire als van liberale zijde, tegen dit stelsel opkwam. De leer der Staatsalmacht toch, die aan het staatssocialisme ten grondslag ligt, botst natuurlijk tegen de anti-revolutionnaire leer der „sovereiniteit in eigen kring" („eigen kring"... o. a. ook van de Kerk). Botst trouwens ook met de roomsche leer van het primordiale recht der Kerk, door den Duitschen Centrumsleider Von Mallinckrodt boven dat van den Staat gevindiceerd en eveneens door Dr. Schaepman in 1882 in de Tweede Kamer. Maar is

evenzeer in strijd met het primordiale recht van het individu dat door de liberalen aan de Fransche Revolutie was ontleend. Want in de plaats van de „rechten van den mensch” schoof Rodbertus het recht van den Staat. Voor de liberalen, die den Nederlandschen Staat van 1848 hadden opgebouwd, was de Staat middel, het individu doel. Voor Rodbertus en de zijnen was daarentegen de gemeenschap, geordend in den Staat, doel; de individuen waren daaraan absoluut ondergeschikt. Terwijl dan ook b.v. Cort van der Linden opmerkt dat voor de liberalen de persoonlijke vrijheid een goed op zichzelf is en dat „de grootste individuele vrijheid waarborgt het grootste geluk,” betogt Rodbertus dat zij slechts een „negatief goed” is, een „ledige sfeer die naar een inhoud verlangt.” Het stelsel van Adam Smith, dat der vrije verwerving, moest, naar zijn meening, worden opgeheven en worden vervangen door dat van de Staatsleiding. Een Staatsleiding, die in vele opzichten *Staatshandelen* moest worden, overneming van de taak van het individu door den Staat. Het spoorweg- en het bankwezen bij voorbeeld moest, ter voorkoming van exploitatie van individu door individu, geheel in handen komen van den Staat. Overal, waar een monopolie bestond of dreigde te ontstaan, moest de Staat dat overnemen. Slechts door de als eenheid georganiseerde Staatsmacht was, zoo meende hij, het sociale vraagstuk op te lossen.

Het was begrijpelijk dat het liberalisme niets van deze leer wilde weten. Wilde het socialisme de productiemiddelen in handen van de arbeiders brengen, met opheffing van het privaat-bezit en van het loonstelsel, de *Staatssocialisten* wilden deze laatste twee wel handhaven (voorloopig althans; Rodbertus heeft nooit verheeld dat ook hij het individualistisch-kapitalistische stelsel slechts als een overgangsvorm beschouwde), maar ook zij beoogden, de productiemiddelen niet geheel te laten in de heerschappij van

het vrije verkeer. Waar was de practische grens der bevoegdheid van hun Staat? Hun stelsel moest uitloopen op dit resultaat: de productiemiddelen in handen van den almachtigen Staat.

Het „staatssocialisme” was dus in beginsel evenzeer in strijd met de opvattingen van de liberalen als met die van anti-revolutionnair en roomschen. En toch konden geen van deze drie zich aan de bekoring ervan onttrekken. Dit eene was immers niet te ontkennen: Het staatssocialisme vulde de leemte aan die het liberalisme op sociaal gebied tot nu toe had gelaten en die het nog niet op eigene wijze had weten te vullen. Het liberalisme gaf den arbeiders onder het hoofd „Vrijheid” toch eigenlijk slechts een fictieven post te boeken. En onder het hoofd „Welvaart” een groot te kort. Was het dan niet beter, over te gaan tot het staatssocialisme dan het welvaarts-tekort beloofde aan te vullen en dat daartoe niet schroomde, een streep te halen door den post „individuele vrijheid.....” een post die immers toch voor de meeste arbeiders slechts fictief was?

Terwijl allengs meer liberalen aan 't aarzelen geraakten — de anti-revolutionnair bleven langer standvastig — had er in Duitschland iets plaats dat daar in vele geesten den doorslag gaf.

Bismarck had in 1878 tevergeefs gepoogd, met zijn Socialistenwet het socialisme te fnuiken. Hij had er juist het tegenovergestelde mee verkregen. Daarop trachtte hij zijn doel langs een anderen weg te bereiken, en het socialisme te dooden, door het als't ware van Staatswege concurrentie aan te doen. Rodberius wist zijn denkbeelden onder Bismarcks aandacht te brengen en de groote kanselier, die van het waarlijk socialistische er in zeker niets moest hebben, werd aangetrokken door het Staats-monarchale beginsel dat in de uitvoering lag. Hem, den conservatief, deede de aanranding van het individualistische beginsel der Fransche Revolutie natuur-

lijk niet. En ter bevordering van *zijn* streven: krachtige en doodende concurrentie met de sociaal-democratie, leek hem dat van Rodbertus in 't bijzonder en van dat der staats-socialisten in 't algemeen, uitermate geschikt.

En zoo bracht Bismarck, de conservatief, den Keizer er toe, om de vermaarde Keizerlijke Boodschap van 17 November 1881 uit te vaardigen, die door Quack zoo teekenend „de Magna Charta van het staats-socialisme in Duitschland” is genoemd.

Daarbij bleef hij niet stilstaan. Die Keizerlijke belofte zou worden vervuld. En ter nakoming greep Bismarck naar midelen die door een staats-socialist, door den reeds genoemden Karl Marlo, aan de hand waren gedaan: *verplichte verzekering tegen de geldelijke gevolgen van ongevallen, ziekte, invaliditeit en ouderdom*. Ze werden verwezenlijkt in de jaren 1883, 1884 en 1889.

Dat waren *daden*. En die bleken een geweldige zuigende werking te oefenen op de sociale denkbeelden ook in ons land. De staats-socialistische denkbeelden werden, gelijk wij reeds zagen, aanvaard door de radicalen, die de eersten zijn geweest om ze voor een deel in toepassing te brengen in de gemeentepolitiek (strijd tegen de concessie-monopolies in Amsterdam). Maar daarbij bleef het niet. Op 1 December 1893 verklaarde Mr. A. Kerdijs, de leider van een „vooruitstrevende” groep der liberale Kamerleden, waartoe o. a. ook Borgesius behoorde, „dat geen vaste grenzen voor de Staatsbemoeiing zijn aan te wijzen”. En hij noemde openlijk zichzelf een „Katheder-socialist”. De breuk was duidelijk zichtbaar. Was de kiesrechtquaestie de meest actueele oorzaak der verdeeldheid van de liberalen, ook als dat vraagstuk opgelost zou worden, dan zou toch nog het diepe, principieele verschil blijven bestaan omtrent de verhouding tusschen Staat en individu, omtrent de vraag, wie doel moest wezen en wie middel,

en wie het eigenbelang van het individu zou hebben te bepalen. Voor de liberalen van den ouden stempel bleef de Vrijheid hoofdzaak en op zichzelf reeds begeerlijk. Voor de staatssocialisten was vrijheid zonder welvaart een waardelooze fictie; zij offerden de vrijheid desnoods aan de welvaart op, ook al moest dit geschieden door het individu te dwingen tot bepaalde maatregelen in zijn eigen belang. Immers, het individu was voor hen secundair, de Staatsgemeenschap was het primaire, naar welks belang men zich te richten had.

In den Vrijzinnig-Democratischen Bond vindt, sinds 1901, het staatssocialisme zijn zuiverste en meest principieele partij-uiting.

Doch geen enkele andere partij ontkwam aan de bekoring van de nieuwe leer, die de eenige scheen welke houvast gaf tegenover het arbeiders-socialisme van Domela-Nieuwenhuis en, later, van Troelstra.

De anti-revolutionnair, die zich eerst bij monde van Dr. Kuyper principieel tegen staatssocialisme en verzekeringsdwang hadden verklaard, draaiden allengs bij. De roomsch-katholieken eveneens. De Liberale Unie desgelijks. En toen, in 1905, door het rechtsche Ministerie-Kuyper de verplichting tot pensioenverzekering werd voorgesteld voor onderwijzers aan bijzondere scholen (dus voor vrije burgers) vond dit in de Kamer wel bestrijding bij enkele christelijk-historischen en vrij-liberalen, doch het wetsontwerp werd zonder hoofdelijke stemming aangenomen. Hiermede was feitelijk beslist over de principieele bevoegdheid van den Staat om het individu te dwingen tot bepaalde maatregelen in zijn eigen belang en zoo werden dan ook dor linksche en rechtsche Kabinetten dwangverzekering betreffende ziekte, invaliditeit en ouderdom voorgesteld. De christelijk-historischen, die ter rechterzijde nog zeer lang zich verzetten tegen deze praktijk van het staatssocialisme zijn bij de behandeling van het invaliditeits- en ouder-

domsontwerp van Minister Talma eveneens onder het Caudijsche juk van het staatssocialisme dorgegaan. En overigens is, op 't stuk van Staatsinmenging, door de Arbeidswet van 1878 (*misschien* zelfs reeds door de Kinderwet van Mr. Van Houten van 1874), door de Veiligheidswet, de Ongevallenwet en, *last not least*, door een wet als de Steenhouwerswet, het beginsel van het *laissez-faire* geheel verlaten.

Slechts één groep ging zich allengs weer verzetten tegen vèrgaande Staatsbemoeiing en tegen Staatsdwang. Namelijk die der *oud- of vrij-liberalen*.

Zij, die dachten als Mr. Van Houten, waren aanvankelijk tot tamelijk wat ingrijpen van Staatswege geneigd. In een rede „over de middelen tot bestrijding van den kinderarbeid”, welke de Groningsche afgevaardigde in 1879 hield in het Geneeskundig Congres te Amsterdam, bepleite hij niet alleen wettelijke beperking van den kinderarbeid, maar o. a. ook wettelijke regeling van rustdagen, van nachtarbeid, van vrouwenarbeid, van de hygiëne in werkplaatsen, „ja misschien van den normalen duur van den arbeidsdag”. Anderen wilden daarvan echter niets weten en toen later een aantal voorstanders van Staatsinmenging reeds verder gingen, schrokken ook velen van hun vroegere denkgenooten, onder wie ook Mr. Van Houten, van veel Staatsbemoeiing terug. De reeds genoemde afscheiding van den Radicalen Bond is goeddeels veroorzaakt door meningsverschil op dit punt, vooral ook wat de taak der *gemeente*-besturen betrof.

Tegen het uitbreiden van de Staatstaak, het overnemen van particuliere werken door den Staat, het steeds meer regelen van bovenaf, waren de oud-liberalen zich blijven verzetten. Tegen het beginsel der dwangverzekering hadden zij niet zoo aanstonds iets weten over te stellen, totdat een huner jongeren, Mr. Dr. ter Spill, in 1906 in de Vereeniging voor Staathuishoudkunde en Statistiek, hun aandacht ves-

tigde op het stelsel van vrijwillige verzekering met Staatssubsidie en de dwangverzekering principieel en scherp bestreed. Sindsdien keerden de vrij-liberalen zich ok op dit stuk beslist van het staatssocialisme af, dat dus zijn bestrijding juist weer dáár vond, waar het 't eerst aanhang had gevonden: in het liberalisme.

Dat de dwangverzekering sedert 1909 door de Liberale Unie is losgelaten voor de Staats-„pensionneering” en dat deze laatste sedert de vrijzinnige Concentratie van 1913 ook is aanvaard door Vrij-Liberalen en Vrijzinnig-Democraten, mag bekend worden geacht.

* * *

Wij zien dus, in de beginselontwikkeling van onze politieke partijen, de volgende tijdperken.

Eerst een in hoofdzaak enkelvoudige verdeeling, en wel eene naar de z. g. „horizontale” scheidingslijn. Van het herstel onzer onafhankelijkheid tot ongeveer 1848 loopt de strijd nagenoeg alleen tusschen behoud en vorstenmacht eenerzijds, vooruitgang en vrijheid anderzijds. Tusschen conservatief en liberaal. Daar dwars doorheen loopt, maar nog slechts flauw en *buiten* de volksvertegenwoordiging, de scheiding tusschen liberaal en anti-revolutionnair.

Van de Grondwetsherziening van 1848 tot ongeveer die van 1887 teekent zich daarentegen reeds duidelijk de kruisscheiding af. De „verticale” antithese tusschen „Rede” en „Openbaring”, waarbij men aan de eene zijde van de lijn de liberalen, aan de andere zijde de anti-revolutionnair en op 't laatst ook de katholieken vindt, doorkruist reeds duidelijk de horizontale.

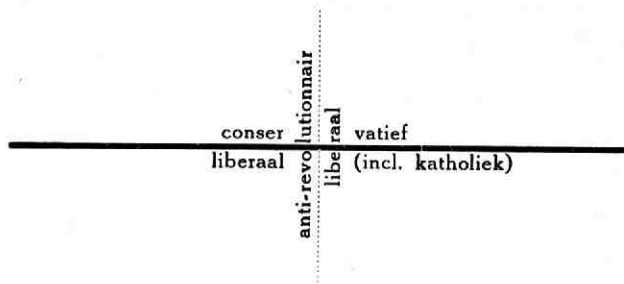
Na de Grondwetsherziening van 1887 ontwikkelt zich weldra een nieuwe toestand met nieuwe politieke formules. De oude lijn der horizontale scheiding tusschen conservatieven en liberalen is, tengevolge van de politieke zielsverhuizing der conservatieve psyche

naar andere politieke lichamen, weggewischt. Af en toe krijgt men nog wel eens een materialisatie van den conservatieven geest („Nationale partij”, „Nationaal-Historischen”), maar van langeren duur dan die eener korte spiritistische „manifestatie” zijn deze verschijnselen, vergelijkenderwijs gesproken, niet. Vor zoover de conservatieven niet bij andere partijen zijn ondergekropen, dolen zij als politieke dwaallichtjes rond. Daarentegen is de oude horizontale scheidingslijn vervangen door *twee* nieuwe: die tusschen Socialisme en Kapitalisme en die tusschen dwang en radico-democratie eenerzijds en vrijheid en klassenevenwicht anderzijds. Aan de eene zijde van laatstgenoemde lijn vindt men, wanneer men den toestand omstreeks 1913 bezielt, de vrijzinnig-democraten, de anti-revolutionnaires, de roomsch-katholieken, een deel der christelijk-historischen en de groote meerderheid der Liberale Unie. Aan de andere zijde: de minderheid der Liberale Unie, enkele christelijk-historischen en de vrij-liberalen.

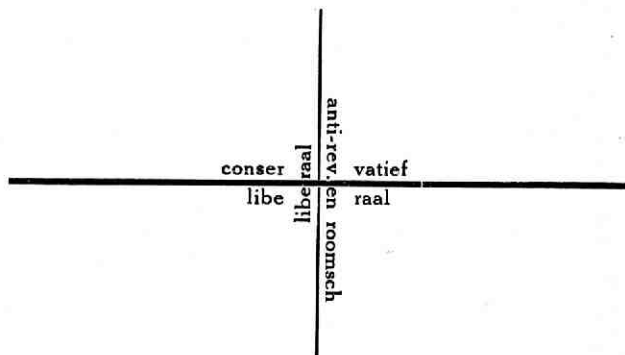
De vertikale scheidingslijn tusschen Rede en Openbaring in de politiek is blijven bestaan. Zij loopt door alle partijen heen, zelfs, blijkens het optreden van groepen als die der „Blijde Wereld” en der „Christen-Socialisten”, ook door de sociaal-democratische. Het diagram vertoont dus een dubbel kruis.

Dezen ontwikkelingsgang kan men verduidelijken in de onderstaande drie diagrammen. Het verschil in dikte tusschen de lijnen duidt op het verschil in beheersching van onze politiek.

I. 1813—1848

II. 1848—1887

III. 1887—1913

individualiteit en	soc.-dem. anti-rev.	klassen-evenwicht
staats en radico-		socialist democraat
kapi	vrijzinnig en christ.-hist. en	talist
socia		list

Het spreekt vanzelf dat deze voorstellingen slechts een ruw-schetsmatig karakter hebben.

TEGENWOORDIGE BEGINSELEN

WANNEER men het voorafgaande heeft gevolgd, dan kent men reeds goeddeels het wezen van onze tegenwoordige politieke partijen. Oorsprong en ontwikkeling bepalen den tegenwoordigen staat. En wie zich dan ok aan 't lezen van partijprograms zou willen zetten, zonder kennis van de geschiedenis der partijen, die begrijpt zeker niet waarom bepaalde wenschen op bepaalde programs voorkomen en op andere niet. Ook ontmoet men op verschillende programs een aantal eendere of ongeveer eendere wenschen, wat ook weer onbegrijpelijk is wanneer men de historische wording niet kent en dus niet weet, welke tegenstellingen onze politiek doorkruist hebben en nog doorkruisen. Terwijl bovendien nagenoeg eendere formules door partijen van verschillende oorsprong en neiging soms ook verschillend worden opgevat.

Maar nu wij de wording van onze politieke partijen hebben overzien, kunnen we het tegenwoordige wezen van elke partij in de programs gemakkelijk aanwijzen.

Wij laten de politieke tusschentinten rusten en bepalen ons tot de negen hoofdgroepen die in onze Tweede Kamer zijn vertegenwoordigd, n.l. ter rechterzijde van den Kamerpresident de anti-revolutionairen, christelijk-historischen en roomsch-katholieken en ter linkerzijde de vrij-liberalen, Unie-liberalen, vrijzinnig-democraten, sociaal-democraten, communisten en de Economische Bond.

Wij beginnen rechts met de

*Anti-Revolutionnair*en. Evenals sommige andere partijen heeft ook deze richting een program van beginselen en een program van actie. Het beginsel-program dagteekent, gelijk wij reeds zagen, van 1878.

en is sedertdien ongewijzigd. Het gewaagt dan ook in Art. 1, van „de anti-revolutionnaire of christelijk-historische richting” naardien dit, zooals wij opmerkten, vroeger twee namen waren die slechts twee zijden van eenzelfde streven aanduiden en niet, zooals thans, verschil in richting. Onmiddellijk daarna wordt, in Art. 2, stelling genomen tegen de liberale opvatting van gezag als een noodzakelijk kwaad van menscheijken oorsprong, door het gezag uit God af te leiden en het beginsel der volkssouvereiniteit te verwerpen. De Souvereiniteit van het huis van Oranje wordt aanvaard „als door de leiding Gods in onze geschiedenis geworteld.” Echter wordt deze zaak in Art. 6 meer opportunistisch bekeken in de verklaring, dat „op zichzelf geen enkelen staatsvorm den eenig bruikbaren” is te achten, maar dat het constitutioneele Koningschap „als den voor Nederland meest geschikten regeeringsvorm” is te beschouwen.

De eigenaardige positie van de anti-revolutionnaire partij als christelijke doch niet kerkelijke partij tusschen liberalen en roomschen, komt uit in de artikelen 3, 4 en 5, vooral in eerstgenoemd artikel. Daarin toch verklaart de partij de „eeuwige beginselen van Gods Woord” te belijden, „zoo echter, dat het Staatsgezag noch rechtstreeks, noch door de uitspraak van eenige kerk, maar alleen in de consciëntie der overheidspersonen aan de ordinantiën Gods gebonden zij”. De twee volgende artikelen schijnen min of meer een toelichting te beoogen op deze ietwat mystieke staatsleer, waarvan alleen duidelijk blijkt, dat ze positief christelijk, maar niet door eenige kerk beheerscht moet wezen. Die artikelen toch geven nog eens aan dat de overheid regeert bij de gratie Gods en als dienaressen Gods, dat ze bijv. het *recht* heeft (niet den plicht!) om den eed te vergen, dat ze zooveel mogelijk Zondagsrust moet bevorderen, dat ze uit bestuur en wetgeving alles moet verwijderen „wat den vrijen invloed van het Evangelie op ons volksleven belem-

mert", maar anderzijds: dat ze zich heeft te onthouden „van elke rechtstreeksche bemoeiing met de godsdienstige ontwikkeling der natie, dat ze alle kerkgenootschappen of godsdienstige vereenigingen op voet van gelijkheid moet behandelen en dat ze elk gewetensbezwaar moet eerbiedigen.

Deze lijn van positief-christelijke roeping der overheid, echter alleen voorkomend uit het geweten der overheidspersonen en ook begrensd door het geweten der burgers, vindt men in andere artikelen doorgetrokken en leidt tot een telkens weer afwegen van recht (soms plicht) van de overheid om te *doen* en plicht om te *laten*. Zoo wordt de overheidsschool slechts „voor zoover noodig" toelaatbaar geacht, wordt aan de overheid den *plicht* tot straffen opgelegd („tot herstel van de geschonden gerechtigheid") maar slechts het *recht* gegeven om „desnoods" de doodstraf in te voeren, wordt haar den plicht opgelegd om te waken voor openbare eerbaarheid, maar met vrijwaring „van wat tot het terrein des huiselijken levens behoort" en wordt haar tot taak gesteld om besmettelijke ziekten te weren, echter „behoudens de vrije beschikking van een iegelijke over zijn eigen lichaam en zijn eigen consciëntie" (vandaar het verzet tegen den vaccinedwang).

Ten aanzien van de vertegenwoordigende lichamen vindt men slechts aangegeven dat deze „in de natie moeten wortelen" en „niet langer een krenking van het recht der minderheden" mogen opleveren. Men denke er aan dat dit geschreven werd in 1878.

Wat de sociale wetgeving belangt, wordt de noodzakelijkheid van ingrijpen door den Staat erkend, opdat „de verhouding tusschen de verschillende maatschappelijke standen zooveel doenlijk beantwoorde aan de eischen van Gods woord". Een omschrijving van een gedachte die principieel het staats-socialisme schijnt te verwerpen, maar voor de praktijk ervan de deur niet sluit.

En wat de Grondwet van 1848 betreft, deze wordt wel aanvaard, doch als „uitgangspunt” om tot een hervorming van onze Staatsinstellingen in anti-revolutionnair zin te komen.

Dit program van beginselen omvat, zooals men ziet, zoowel afgeleide als primaire beginselen en zelfs zaken die in 't geheel niets principieels hebben, maar louter actualiteiten of opportuniteiten betreffen, (de eisch van censusverlaging, de stelling dat de anti-revolutionnair bij eerste stemming „gemeenlijk met een eigen candidatuur” uitkomen, een stelling van vóór den coalitietijd!)

Wenden wij ons thans naar het beginselprogram van de

Christelijk-Historische Unie. Hier zijn primaire beginselen en afgeleide beginselen zuiver uit elkaar gehouden. In beide vindt men hier en daar sporen van de tweeërlei elementen, de calvinistische vrij-anti-revolutionnair en de synodale christelijk-historischen van den C. H. Kiezersbond, waaruit de Unie is ontstaan. Zoo zegt artikel 1 der algemeene beginselen dat ter bepaling van wat de ordening Gods is te achten, niet alleen moet gelet worden op de uitspraken der H. Schrift, maar ook op „het oordeel der Christelijke Kerk” en „op de leiding Gods, waargenomen in de geschiedenis der volken.” Terwijl dus het anti-revolutionnaire program de ordeningen Gods voor de staatkunde alleen wil zoeken in Gods Woord en elk kerkgezag in deze uitdrukking verwerpt, erkent het christelijk-historische program juist óók het kerkgezag als autoriteit. En, in de derde plaats, de geschiedenis. Zelfs is het de vraag, of deze laatste niet meer voorop diende te worden gebracht. De heer De Savornin Lohman toch heeft, in de Tweede Kamer, het onderscheid tusschen anti-revolutionnair en christelijk-historischen eens aangewezen in deze tegenstelling: De anti-revolutionnair nemen Gods Woord als uitgangspunt en trachten de daaruit af te leiden or-

bevestigd 18-01-71

deningen Gods zóó ver door te voeren als het historisch gewordenen nu eenmaal gedooft. De christelijk-historischen handelen in omgekeerden zin; zij nemen het historisch gewordenen tot uitgangspunt en pogen dit zooveel mogelijk aan te passen aan Gods Woord. De onderscheiding is van practisch belang. Immers, op het eerste standpunt zal men veel eer dogmatisch handelen dan op het tweede, meer tot radicalisme en minder tot eerbiediging van het bestaande geneigd zijn. Voorbeelden daarvan heeft men dan ook kunnen zien in het verschil in houding van anti-revolutionairen en christelijk-historischen op 't stuk van het kiesrecht en van de sociale wetgeving (Bakkerswet).

De „algemeene beginselen” der C.-H. Unie vorderen ook eerbiediging, niet slechts van de „christelijke” beginselen, zooals de anti-revolutionairen wenschen, maar bepaaldelijk van de „christelijk-historische” beginselen. En het bestuur van Nederland „in Protestantschen zin.” Het is duidelijk dat hierdoor de C.-H. Unie principieel zich verder af plaatst van de roomsch-katholieken dan de anti-revolutionaire partij het doet met haar program, dat nergens in bijzonderheden van „christelijke beginselen” afdwaalt.

Kenmerkend voor het wezen der christelijk-historischen is ook het beslist *principieel*-monarchale in haar wenschen omtrent de staatsinrichting. Evenals de anti-revolutionaire partij acht zij het constitutioneele koningschap een „vrucht van de leidingen Gods”, maar het utilistische oordeel, dat daarnaast in het a.-r. program is te vinden over de betrekkelijke nuttigheid van verschillende staatsvormen, treft men in dat van de C.-H. Unie niet aan. En uitdrukkelijk wordt het den plicht der Volksvertegenwoordiging genoemd, om „het door de overheid aldus in te nemen standpunt” tegenover elk „revolutionair gezind bewind” te handhaven. Eene opmerkelijke eigenaardigheid, onmiskenbaar behoorend tot het karakter der christelijk-historische partij, is trouwens dat ze in 't

algemeen, welke ook de Regeering zij die aan 't roer is, min of meer gouvernementeele neigingen toont. Zij werkt, meer nog dan de vrij-liberale partij (schoon ook bij deze dit element tot haar wezen behoort) als 't mogelijk is met de Regeering mede. In Engeland was dit een eigenaardigheid van de oude Tory-partij tegenover de Whig-partij, die altijd min of meer oppositie-neigingen had. 4

Overigens toonen de beginselprograms van christelijk-historischen en anti-revolutionnaireren veel overeenkomst, zooals, bij gedeeltelijk eendere afkomst, ook begrijpelijk is.

Ten slotte, wat de rechterzijde belangt, de Roomsche-Katholieke Staatspartij. 2

Wij hebben reeds opgemerkt, dat een algemeene partij-organisatie buiten het verband van de roomsche Kerk eigenlijk niet bestaat. De, sedert eenige jaren bestaande, Bond van R. K. Kiesvereeningen, bepaalt zich tot het aangeven, telkens vóór een stembus, van enkele actueele wenschen als „program van actie.” Een beginselverklaring van roomsche politiek vindt men alleen in het program, in 1896 opgesteld door de katholieke Kamerleden, een program, waarin overigens de duurzame beginselen met de voorbijgaande wenschen van practische politiek ten deele zijn vermengd en dat, wat dit laatste belangt, ook ten deele verouderd is. Er gaat aan het eigenlijke program echter een inleiding vooraf, die belangrijk is ter beoordeeling van den geest waarin het geheel is ontworpen.

Uit die inleiding blijkt zeer duidelijk wat wij reeds aangaven: De roomsche-katholieke partij is de eenige zuiver kerkelijke partij in onze politiek. Haar politiek is, anders dan de anti-revolutionnaire en dan de, althans met een bepaald kerkgenootschap nog eenige rekening houdende christelijk-historische, volkomen onderworpen aan een bepaalde kerkleer. Een anti-revolutionnair kan tot allerlei kerkgenootschappen

behooren (inderdaad vindt men bijv. Ned. Hervormden zoowel als „doleerenden” onder hen, ja zelfs een enkelen Jood), ook met een christelijk-historisch man is dit nog in zekere mate het geval. Maar iemand die roomsch is in de politiek, kan niet anders dan roomsch zijn in de Kerk.

In de vorenbedoelde inleiding treft men deze congruentie van kerkelijk en politiek geloof doorlopend aan. Onmiddellijk wordt voorop gesteld, dat de katholieke Kamerleden „belijden en verdedigen wat door den H. Stoel over het wezen van den Staat, over oorsprong en bevoegdheid van het gezag, over plichten van vorsten en volken wordt geleerd.”

Onderwerping dus in de politiek, niet slechts aan het gezag van Gods Woord, alleen bepaald, volgens de anti-revolutionnaire leer, door „de consciëntie,” neen, onderwerping aan de exegese van de Kerk. En niet alleen aan die van de hoogste kerkelijke autoriteit, maar ook — het wordt even daarna aangehaald uit een pauselijke encycliciek — aan die van „de Bisschoppen, die de H. Geest gesteld heeft tot het besturen van Gods Kerk.

Een zuiver kerkelijke partij dus, ook in *politicis* zich onderwerpend aan het Kerkelijk gezag.

Desnoods in strijd met 's lands wetten?

Neen, daarvan is althans in dit program geen spoor te vinden. De roomsche Kerk erkent trouwens de bijzondere positie van hare onderdanen in niet-roomsche landen, in *partibus infidelium*, en vordert niet dat zij zich in conflict stellen tot het Staatsgezag in die landen. In de program-inleiding wordt dan ook gezegd, dat „de strijd over de ontwikkeling onzer staatsinstellingen voor langen tijd (is) beëindigd en op de hoofdpunten beslist”, dat het Nederlandsche volk als één geheel is te beschouwen, en dat ook de roomschen trouw behooren te zijn aan het Vorstenhuis en aan de Grondwet.

Er is dus, in het roomsche program, geenerlei

reactionnaire strekking, hetzij tegen het historische feit der Hervorming, voor zoover deze den geest van onze staatsinstellingen heeft beïnvloed en het huis van Oranje historisch aan ons volk heeft verbonden, noch tegen de Grondwet van 1848. Of echter roomsche Staatslieden in den iet-roomschen staat waarin zij te onzent leven, mogen afzien van het zooveel mogelijk verroomschen van 's lands bestuur, is een andere vraag. Het program laat dienaangaande zeker eenige redenen tot twijfel open. Wanneer men leest (ontleend aan de Encyclyek *Immortale Dei* van 1885) dat de volle belijdenis der katholieke leer niet bestaanbaar is met „het met den wortel uitroeien van alle christelijke beginselen en in de maatschappij de heerschappij vestigen van den mensch met terzijdestelling van God”, dan behoeft men daarin niet noodzakelijk iets meer te zien dan een gebod, om in het particuliere leven zich te hoeden voor ongeloof. Maar wanneer men ziet dat daarop volgt: „Even weinig staat het vrij, een anderen levensregel te volgen in den huiselijken kring dan tegenover de menigte, zoodat het gezag der Kerk, in het bijzondere leven gehuldigd, in het openbare leven wordt verworpen,” dan is men geneigd, daaruit de slotsom te trekken, dat bij voorbeeld een roomsch Minister ook als *Minister* zooveel mogelijk roomsch moet handelen en een specifiek Roomsche gedragslijn heeft te volgen.

Het eigenlijke program geeft daaromtrent geen licht. Het is een soort van hervormingsprogram, een lijst van desiderata die, gelijk gezegd, ten deele verouderd zijn, maar waaruit hier en daar beginselen zijn af te leiden. Onder andere: dat het socialisme als „waaninnig” is te verwerpen, dat godsdienst, huisgezin en eigendom de van God gewilde grondslagen zijn der maatschappij, dat er naar moet worden gestreefd om de bijzondere school regel te doen zijn, daar het onderwijs, als wezenlijk deel der opvoeding, plicht en recht der ouders is, dat vermindering van

financieele en persoonlijke lasten in militaire zaken „richtsnoer en doel” moet blijven (anti-militairisme), en dat de overheid het recht van de doodstraf heeft. Op 't stuk der sociale wetgeving, een christelijk gemotiveerd staats-socialisme als bij de anti-revolutionairen, hier echter steunend op de Encycliciek *Rerum Novarum*.

Het program eindigt met een specifiek roomschen wensch: Herstel van het gezantschap bij den Paus. Op dit punt is het vlak in strijd met het program van den, inmiddels versmolten, Christelijk-Historischen Kiezersbond, waarin uitdrukkelijk partij werd gekozen, niet alleen tegen het herstel van dat gezantschap, maar ook tegen het voortduren van het nunciaat in Den Haag. Dit is echter noch in het program der Christelijk-Historische partij, noch, toen ook deze werd omgesmolten, in dat van de C.-H. Unie overgenomen.

Dat het gezantschap bij den Paus gedurende den wereldoorlog is hersteld, weet men. Het werd echter als een slechts tijdelijke maatregel verdedigd.

* * *

Van de partijen ter linkerzijde is de

Vrij-Liberale de oudste, niet naar haar geboortedatum als partij (in dat opzicht is ze juist de jongste), maar naar den ouderdom van haar beginsel. Zij toch is het, die nog het zuiverst het liberalisme uit den tijd van Thorbecke bewaard heeft, als is ook zij aan evolutie-invloeden niet ontkomen.

Dit laatste blijkt al dadelijk uit een drietal desiderata, die als een soort van prelude voorafgaan aan de punten van het eigenlijke beginsel-program en waarin men, na de verklaring, dat het constitutioneele Koningschap door de historie aangewezen en bovendien voor Nederland de meest gewenschte regeeringsvorm is, als eersten wensch leest: „eene Regeering,

krachtig in de handhaving van orde en gezag". Is reeds het vermelden van „gezag" als gelijkwaardig naast „orde", dus als een principieel goed en niet een onvermijdelijk kwaad, iets niet zuiver liberaals, het wordt dit nog meer door de plaats waar het staat: vóór aan het gansche program. Men herinnere zich de uitspraak van Mr. Cort van der Linden: „De liberale staatkunde is krachtens haar beginsel gericht tegen alle gezag, hetwelk niet uit algemeen belang kan worden verklaard."

Voorts vindt men in het tweede der prolegomena den eisch van een wetgevende macht, die „door hare samenstelling en machtsregeling" het evenwicht handhaaft in de behartiging der volksbelangen. Dit is de leer van het noodzakelijk evenwicht tusschen de klassen waarin men het volk verdeeld acht, welke leer reeds in de jaren '70 een der redenen was waarom velen, gelijk wij zagen, zich verzetten tegen kiesrechtuitbreiding. De vrij-liberalen pasten haar, tot ongeveer 1913, zoo toe, dat zij tegen algemeen kiesrecht geen bezwaar maakten (al verlangde zij het allerminst) mits de evenwichtsverstoring, die zij daarvan duchtten, zou worden verhoed door evenredige vertegenwoordiging en machtsversterking van de Eerste Kamer. Daarna echter is dit laatste, de machtsversterking van de Eerste Kamer, als voorwaarde van kiesrechtuitbreiding, door de vrij-liberalen losgelaten en daarmee is de evenwichtstheorie practisch vrijwel opgegeven.

Het derde vna de prologomena is: onafhankelijke rechtspraak. Men ziet dat deze drie desiderata volkomen parallel loopen met de *trias politica* van Montesquieu: Uitvoerende, Wetgevende en Rechtsprekende macht. In geen enkel ander partijprogram vindt men zulk een merkwaardige huldiging der staatsindeeling van den Revolutieschrijver terug.

Dat deze partij overigens vooral de oude liberale opvatting der persoonlijke vrijheid handhaaft, blijkt

uit meer dan één verklaring van haar beginselprogram. Als eerste punt leest men: „De Staat heeft de persoonlijke vrijheid van allen te eerbiedigen en te verzekeren”, en als tweede: „Inrichting en werking van het Staatsbestuur behooren onafhankelijk te zijn van elken invloed van kerkelijke leerstellingen”. Keert zich het vrij-liberale program in punt 2 dus tegen gezagsaanmatiging van de Kerk, tegen elk clericalisme, het doet dit vervolgens in punt 4 tegen gezagsaanmatiging van den Staat, tegen elk staats-socialisme; de sociale wegeving zij vooral gericht op „ontwikkeling en verhooging van zelfstandige kracht” (woorden uit Thorbecke's „Narede” omtrent de taak van een liberale regeering: „dat zij de ontwikkeling van zelfstandige kracht bevordere”), en de Staat „trede door ambtenaarsbemoeiing en strafbepaling eerst dan dwingend op, wanneer persoonlijk initiatief en vrije samenwerking voor de behartiging van een algemeen belang op den duur zouden te kort schieten”. En: „Hulp, welke het gevoel van persoonlijke verantwoordelijkheid van den burger voor zich en zijn gezin verzwakt, vinde, op het gebied van het armwezen, van overheidswege geenerlei aanmoediging.” Eene verklaring, welke het zoogenaamde Staats-„pensioen” scheen af te wijzen. In de „Verklaring” vóór de stembus van 1909 werd dan ook, naast gesubsidieerde vrijwillige verzekering, gratis-ouderdomsrente slechts aanvaard als overgangsmaatregel. Daarna echter hebben zich de Vrij-Liberalen ook vóór den duurzamen vorm van zulk een uitkeering verklaard, aanvankelijk mits tegelijk vrijwillige verzekering zou worden ingevoerd, later zonder eenig voorbehoud.

De tegenhanger, aan de linkerzijde, tot de vrij-liberale partij is de

Vrijzinnig-Democratische Bond.

Uit vrees voor evenwichtsstoornis door te groote kiesrechtuitbreiding en, dieper gepeild, uit afkeer

van het staatssocialisme scheidden zich de vrij-liberalen af van het liberale gros. Uit ongeduld op 't stuk van kiesrechtuitbreiding en op dat van meer staats-socialisme liepen, in twee tempo's, de radicalen weg, die sinds 1901 den naam aannamen van vrijzinnig-democraten. Terwijl, van de oude liberale tweeheid Vrijheid en Vooruitgang, het eerste stuk vooral bij de vrij-liberalen onder dak is gebracht (afweer van elke overmacht van Kerk, van Staat of van klasse over het individu), is de tweede helft in 't bijzonder door de vrijzinnig-democraten tot zich getrokken. Op eenig erfdeel van den vrijheidsnaam der liberalen, op eenige afleiding van het *liber* stelde deze partij bij haar vorming geen prijs. Ze wenschte zich wel aanstonds te teekenen als *vrijzinnig*, maar nam daarmee een signatuur aan, die in de politiek uitsluitend de beteekenis had gekregen van anti-clericaal. Ze stelde zich dus wel tegen overmacht van de Kerk, maar voelde, anders dan de vrij-liberalen, geen behoefte om beduchtheid uit te spreken voor machtsvermeerdering van den Staat of van eene maatschappelijke klasse. Integendeel, ze noemde zich aanstonds tevens *democratisch*, daarmee, ook blijkens haar program, te kennen willende geven, dat zij zoo spoedig mogelijk het kiesrecht algemeen wilde maken en den invloed van het volk wilde versterken, onbevreesd voor eenige evenwichtsstoornis. En haar program huldigde terstond het staatssocialisme, zooals dat in Duitschland door Rodbertus en Marlo gepredikt en door Bismarck tot een begin van uitvoering was gebracht.

Evenals het program der vrij-liberalen wordt dat der vrijzinnig-democraten (dat overigens een zuiver „werkprogram” is, waarin men slechts sporadisch een enkele beginselformuleering vindt) voorafgegaan door drie algemeene desiderata. Deze „Beginselverklaring” echter is op gansch andere basis opgetrokken dan op dien van de *trias politica*.

In het eerste punt wordt het democratische element uitgesproken: „ontwikkeling van onzen constitutioneel-parlementairen regeeringsvorm in democratischen zin” met algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen.

In het tweede punt komt het staatssocialistische element uit in den wensch „dat door een krachtige sociale wetgeving moet worden aangestuurd op het wegnemen van de maatschappelijke oorzaken (men vergelijk de formule van Mr. Van Houten uit de jaren '70, die wij op blz. 46 hebben aangehaald), welke tusschen de leden van het volk ongelijkheid scheppen of versterken ten aanzien van hun ontwikkelingsvoorwaarden.”

Waarna ten slotte het standpunt van den staats-socialist nog eens scherp wordt aangegeven in militanten zin en naar twee zijden, tegenover den socialist zoowel als tegenover den oud-liberaal: „Hij is van oordeel dat, ter verkrijging van maatschappelijke vooruitgang, tempering, niet verscherping van den klassenstrijd noodzakelijk is. Eenerzijds keurt hij af het streven naar afschaffing van het persoonlijke eigendomsrecht op de productiemiddelen; anderzijds verwerpt hij de meening, dat de Staat in het economisch leven zijner burgers slechts noodgedrongen, schoorvoetend, behoort in te grijpen.” *)

Het dan volgende werkprogram is de concrete uitwerking van deze democratisch-staatssocialistische beginselverklaring. Evenmin als in deze laatste vindt men, tenzij even in 't begin van de onderwijsparagraaf, in het werkprogram iets specifiek *vrijzinnigs*, zoodat het eerste deel van den naam der partij door het program niet wordt gedekt. Echter heeft de Vrijzinnig-Democratische Bond zich wel steeds als een anti-clericale partij *gedragen*.

Over 't algemeen dient men trouwens, ter beoor-

*) Terwijl wij dit nazien voor den tweeden druk, is men bezig, het beginselprogram te herzien.

deeling van den aard eener partij, naast haar programs vooral haar gedragingen niet uit het oog te verliezen. Daden spreken ook in de politiek vaak duidelijker dan woorden.

En soms ook — anders.

Tusschen de vrij-liberalen en de vrijzinnig-democraten in vindt men de hoofdmacht der vrijzinnigen, de

Liberale Unie. De beginselen van deze partij zijn door meer dan ééne oorzaak, niet zoo gemakkelijk aan te geven als die van vrij-liberalen en vrijzinnig-democraten. Ten deele wordt dit veroorzaakt door de menging van vrij-liberale en vrijzinnig-democratische ideeën die men, gelijk wel verklaarbaar is, in de vrijzinnige middengroep aantreft. Ook door haar groote getalsterkte, waardoor ze minder homogeen is geworden, meer elementen van verschillende neiging en schakeering in zich heeft opgenomen. Maar ook, en misschien vooral, door een bijzondere opvatting van den aard der practische politiek, die bij de leiders van deze partij, nu eens meer dan eens minder, schijnt te heerschen. Terwijl men namelijk kan opmerken — dit is natuurlijk ook weer iets dat de gedragingen, niet in de eerste plaats uit het program eener partij blijkt — dat de politiek van vrij-liberalen en vrijzinnig-democraten voornamelijk beheerscht wordt door *beginselen*, kan men waarnemen dat die der Liberale Unie hoofdzakelijk wordt bepaald door *behoefte*. In eerstbedoelde politiek, die men de *principieele* kan noemen, wordt uitgegaan van bepaalde beginselen, die men zooveel mogelijk tracht te verwezenlijken en waarbij alleen in de *toepassing* rekening wordt gehouden met de heerschende volkswensen van den dag. In de laatstbedoelde politiek daarentegen, de *opportunistische*, wordt allereerst gevraagd naar wat oogenblikkelijk de volkswensch is, om die dan zooveel mogelijk te verwezenlijken in den zin van een bepaalde geestesrichting. De gevaren, waar-

voor de principieele politiek zich heeft te hoeden, zijn: impopulariteit en *Principienreiterei*; die, waarin de opportunistische politiek allicht vervalt: stuurloosheid en gemis aan politiek geweten.

Het opportunisme nu, dat de politiek der Liberale Unie steeds min of meer heeft gekenmerkt, is een van de hoofdoorzaken geweest waardoor die partij langen tijd geen behoefte heeft gevoeld aan een program of verklaring van beginselen. Zij had een „Hervormingsprogram,” evenals andere partijen, waarop hare desiderata voor vele wetgevende perioden waren aangegeven, en een „Program van Urgentie,” waarop haar wenschen van actueele politiek voorkwamen. Soms werd uit dit laatste dan nog een zeer kort uittreksel voor bepaalde verkiezingen saamgesteld. Waarom het Hervormingsprogram juist die wenschen bevatte di eer op voorkwamen, scheen alleen te verklaren uit de overweging dat die wenschen vermoedelijk werden gedeeld door een betrekkelijk groot aantal personen in den lande, zoodat ze min of meer als volksbehoeften van het oogenblik waren aan te merken. Scheen er een verandering te komen in den volksgeest, dan veranderde ook het program van de Unie: eerst tegen de urgentie van algemeen kiesrecht, daarna ervoor; eerst tegen vrouwenkiesrecht, allengs ervoor; eerst tegen Staatspensionneering en voor dwangverzekering, daarna voor het eerste.

Op één punt heeft de Liberale Unie steeds een eigenaardige afwijking van de opportunistische politiek getoond en heeft ze onveranderlijk principieele politiek gevoerd: Ze is altijd anti-clericaal gebleven. In dit opzicht heeft ze de oude liberale idée weinig minder zuiver bewaard dan de vrij-liberalen hebben gedaan.

Eerst in 1910 is de Liberale Unie een begin gaan toonen eener ook meer algemeene afwijking van de opportunistische lijn, door haar Hervormingsprogram te voorzien van een voorafgaande beginselverklaring.

Het „beginsel der vrijheid” wordt gehuldigd en vervolgens geparaphraseerd in „vrije uiting van gedachte” „persoonlijke vrijheid,” „steun van de vrije ontwikkeling der in het volk aanwezige krachten,” „vrijzinnige handelspolitiek” en de „opheffing,” „zoo- veel mogelijk,” van de „economische onvrijheid der zwakken” door „krachtige sociale hervormingen.” Wanneer men deze denkbeelden vergelijkt met de beginselen van vrij-liberalen en vrijzinnig-democraten zal men nu eens hier, dan weer ginds aansluiting vinden.

Over 't algemeen echter is de Liberale Unie, zoo- wel op 't stuk van de kiesrechtuitbreiding als vooral ook op dat van het staatssocialisme nader bij de vrij- zinnig-democraten gebleven dan bij de vrij-liberalen.

Vervolgens vindt men, ter linkerzijde, de *Sociaal-Democratische Arbeiderspartij*.

Evenals de drie vrijzinnige groepen, is ook deze partij een kind van de Fransche Revolutie, en naardien onze politiek nog hoofdzakelijk wordt beheerscht door de daaruit getrokken „verticale” antithese, vinden de socialisten hun plaats in de Kamer naast de vrijzinnigen. Maar behalve deze gelijkgezindheid betreffende een al of niet christelijken grondslag van het staatsbeleid, heeft zij met de „burgerlijke” linkerzijde niet heel veel meer gemeen dan met de rechterzijde. De scheidings-lijn tusschen kapitalisten en socialisten is door de S. D. A. P. even scherp getrokken als, door anderen, die tusschen vrijzinnig en clericaal.

De beginselen van de partij zijn de beginselen van het socialisme en wel van het Marxistische socialisme, zooals wij dat in den aanvang hebben aangeduid. Echter heeft de S. D. A. P. zich genoodzaakt gezien om de formuleering van haar oorspronkelijk program in 1912 te herzien, naardien was gebleken dat de maatschappelijke prognose van Marx niet op alle punten precies was uitgekomen. Met name het leerstuk van

de „verarming” is aanmerkelijk verzacht (en daardoor ook dat van de „meerwaarde” en de „ijzeren loonwet”) door een vrij ruime plaats toe te kennen aan den temperenden invloed van verschillende daarmee strijdige tendenzen, vooral aan de ontwikkeling en de machtsvermeerdering van de arbeidersklasse zelve.

Vooraf waren, in 1909, degenen die op het meer orthodoxe standpunt wilden blijven staan, uit de partij getreden en hadden, onder leiding o. a. van H. Gorter, de *Sociaal-Democratische Partij* opgericht, ook wel, naar hun orgaan *De Tribune*, de partij der „Tribunisten” genaamd, en laatstelijk, ter betere onderscheiding van weer een andere schakeering die zich Socialistische Partij noemde, doch zeker ook wel om zoo scherp mogelijk den economischen grondslag aan te geven, herdoopt in *Communistische Partij*. Deze partij, die dus ontstaan is uit reactie tegen de te veel „parlementaire” en „burgerlijke” neigingen der S. D. A. P., neemt ongeveer het standpunt in waarop laatstgenoemde partij stond bij haar oprichting in 1894. Ook in zooverre als zij, meer en stellig openlijker dan de S. D. A. P., revolutionair gezind is.

Bij de verkiezingen van 1918 kreeg de S. D. P. (eerst kort daarna veranderde zij haar naam in Communistische Partij) twee zetels in de Tweede Kamer en deze twee afgevaardigden beijverden zich om steeds hun principieele oppositie tegen alle andere groepen, óók, en niet het minst, tegen de S. D. A. P., scherp te doen uitkomen. De opkomst van deze partij en de afbreuk dien zij, met name te Amsterdam (ook bij de Gemeenteraadsverkiezingen van 1919), aan de S. D. A. P. deed, heeft duidelijken indruk op deze laatste gemaakt en is stellig niet zonder invloed gebleven op de houding der S. D. A. P. tegenover de „burgerlijke” partijen.

Overigens staat echter de S. D. A. P. evenzeer op Marxistisch standpunt als de S. D. P. Beiden on-

derscheidden zich van de Vrije Socialisten (de oude Bakoenien-inrichting onder leiding van Domela Nieuwenhuis) vooral hierin, dat zij de verovering van de politieke macht, dus deelneming aan den stembusstrijd, noodzakelijk achten. En van de „burgerlijke” partijen zijn zij beiden even scherp gescheiden, principieel door de leer van den klassenstrijd en practisch, doordien zij uitsluitend *arbeiderspartij* willen zijn en dus, in tegenstelling tot de andere partijen, die de behartiging der belangen van *alle* groepen der maatschappij beoogen, bij elken maatregel alleen vragen wat het arbeidersbelang eischt. Dit kan soms leiden tot samengaan met andere partijen maar dan komt dat alleen doordien het „algemeen belang” voor die andere partijen toevallig samenvalt op bepaalde punten met het „arbeidersbelang” naar het inzicht der socialisten. Zoo verzetten deze laatsten zich, evenals de vrijzinnigen, tegen protectionisme, niet echter om algemeene economische overwegingen, doch omdat zij er in ons land nadeel van duchten voor den arbeider. Daarentegen zijn zij scherp antimilitairistisch, stemmen zij steeds tegen alle militaire uitgaven (behalve wanneer deze loonsverhoogingen voor onderofficieren en minderen betreffen) omdat zij daaraan geen waarde voor den arbeider toekennen.

Ten aanzien van de Staatsinrichting vindt men in het „Strijdprogram” der S. D. A. P., naast den eisch van algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen (inmiddels vervuld), nog die van afschaffing der Eerste Kamer, invoering van het volksinitiatief (recht der burgers om wetten voor te stellen) en van het referendum (recht der burgers om wetten goed of af te keuren). Een aanmerkelijke wijziging dus van het vertegenwoordigend stelsel.

Tegen den monarchalen regeeringsvorm wordt, binnen het kader van onze kapitalistischen Staat, niet gereageerd.

Het spreekt haast vanzelf dat de S. D. A. P. op

sociaal gebied een zeer ver-ingrijpende werkzaamheid van den Staat verlangt. Practisch nadert zij daarbij nog al eens tot de staats-socialisten, al overtroeft zij die gemeenlijk. Doch principieel is zij daarvan scherp gescheiden. Reeds Marx achtte het noodig om dit, tegenover Rodbertus, goed te doen uitkomen en op het Duitsche Socialistencongres van 1892 werd dit nog eens uitgesproken:

„De algemeene vergadering verklaart, dat de sociaal-democratie met het zoogenaamde staats-socialisme niets gemeen heeft. Dit stelsel wil, zoover het met de uitbreiding der Staatsbemoeiing fiscale doeleinden najaagt, den Staat in de plaats zetten van de bijzondere kapitalisten en hem de macht toekennen, het arbeidende volk het dubbele juk der economische onderdrukking en der Staatskundige slavernij op te leggen”. Verder wordt gezegd, dat de „kleine concessiën en verschillende paillatieven” van het staats-socialisme wel door de sociaal-democratie worden aanvaard, maar slechts op afbetaling (en liefst zóó — dit zou men er nog bij kunnen voegen — dat de uitvoering en de regeling zooveel mogelijk door de arbeiders zelven geschiedt). En de verklaring eindigt aldus: „De sociaal-democratie is uit haren aard revolutionnair, het staats-socialisme conservatief, sociaal-democratie en staats-socialisme zijn onverzoenlijke tegenstellingen”.

De termen „revolutionnair” en „conservatief” zijn hier gebezigd met betrekking tot omverwerping of behoud van de tegenwoordige maatschappij.

Iets dat Mr. Troelstra eenmaal in de Tweede Kamer weergaf met dit teekenende epigram:

De sociaal-democraat wil den Staat dienstbaar maken aan het socialisme; de staats-socialist wil het socialisme dienstbaar maken aan den Staat.

Eindelijk hebben de verkiezingen van 1918 nog (behalve verscheidene eenlingen die groepen vertegenwoordigen welke we, om hun geringeren par-

lementairen invloed, in dit bestek onbesproken laten) een partij in de Tweede Kamer gebracht, die min of meer buiten het gewone politieke kader staat. Namelijk drie vertegenwoordigers van den *Economischen Bond*, waaronder de leider dier partij, Mr. M. W. F. Treub. Deze Bond is ontstaan deels uit de beweging tegen de Grondwetsherziening van 1917 (welke echter bij de verkiezingen van dat jaar, gehouden onder het oude kiesstelsel, geen voldoende succes had om een vertegenwoordiging in de Kamer te krijgen), deels echter, en hoofdzakelijk, uit een nog meer algemeen wrevel bij velen in den lande over het eindelooze politieke gekibbel in de Tweede Kamer. Nadat deze partij aanvankelijk had getracht, zich geheel op neutraal standpunt te plaatsen, werd zij, naar mate de verkiezingen van 1918 naderden, toch meer en meer genoopt tot eenig politiek kleur-bekennen zoodat ze ten slotte toch wel tot de vrijzinnige groepen moest worden gerekend en haar vertegenwoordigers in de Kamer dan ook ter linkerzijde zitting namen.

De E. B., welks program naast eenige eigen punten een aantal punten vertoont, die in eenigszins anderen vorm ook op andere vrijzinnige programs te vinden zijn, zoekt zijn bestaansrecht voornamelijk in de overtuiging van zijn leden dat, in 't bijzonder na den wereldoorlog, veel meer aandacht behoort te worden gewijd aan de economische belangen des volks en dat daarbij menige quaestie van traditioneele politiek op den achtergrond moet terugtreden.

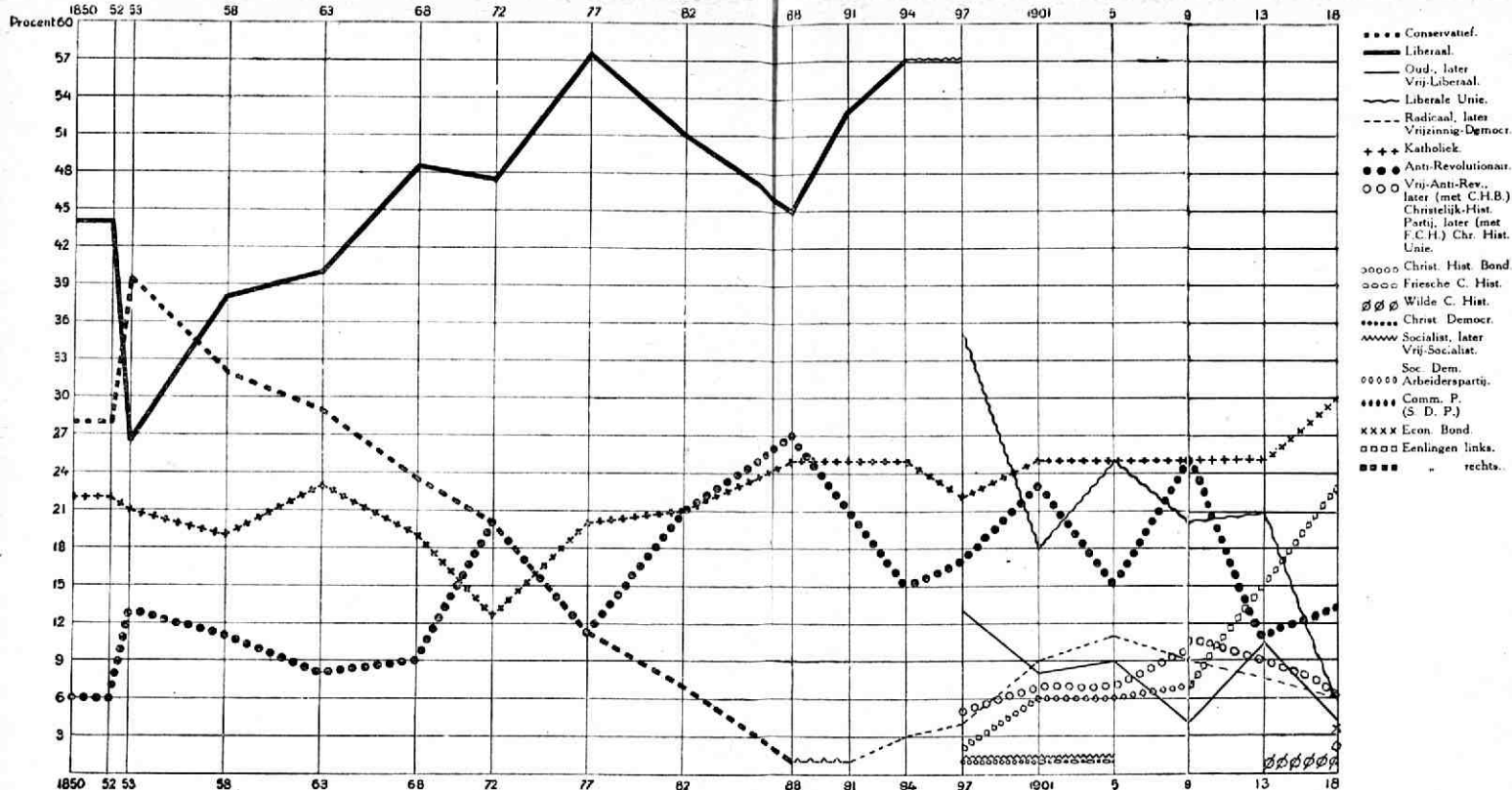
Voorts was, in het ontstaan van deze partij, de figuur van den heer Treub zeker een zeer belangrijke factor. Zoo belangrijk, dat misschien zelfs het bestaan van den Bond van die figuur afhankelijk zal blijken.

SLOT

OO zien wij onze politieke partijen tegenwoordig nog steeds gegroepeerd naar de „verticale” antithese al is er, onder den invloed van de oorlogsgebeurtenissen, een onmiskenbare neiging merkbaar tot verflauwing van deze en tot aanscherping van de sociale, de „horizontale” tegenstelling. Links staan thans nog al diegenen die een religieuze wereldbeschouwing, ook al hebben zij die persoonlijk, niet geschikt achten als grondslag of als richtsnoer van regeeringsbeleid, rechts staan zij die de tegenovergestelde meening zijn toegedaan. Dwars daar doorheen loopen twee andere, „horizontale” antithesen: die tusschen Kapitalisme en Socialisme en die tusschen individualisme en klassen-evenwicht eenerzijds en staats-socialisme en radico-democratie anderzijds. De eerste gaat even diep als de verticale en teekent zich even scherp af. Dientengevolge hangen de sociaal-democraten slechts los bij de linkerzijde, heeft een groot deel van het arbeiders-element zich daar geheel zelfstandig en in oppositie niet alleen tot de rechterzijde, maar ook tot de vrijzinnigen georganiseerd. Trouwens, ook het socialisme is in zichzelf fel verdeeld door de afscheiding van de kleinere, maar sinds de verkiezingen van 1918 niet onbelangrijke, groep der orthodox-Marxistische „Tribune”, en door de zelfstandige en vijandige houding der „Vrije Socialisten” onder Domela Nieuwenhuis.

Rechts daarentegen is het arbeiders-element in 't algemeen nog niet afgescheiden. Langs de horizontale scheidingslijn worden echter, ook aan de rechterzijde, allengs meer radico-democratische en socialistische elementen over de verticale heengetrokken ook

Grafische Voorstelling van het verloop der getalsterkte van onze in de Tweede Kamer vertegenwoordigde politieke partijen, uitgedrukt in procenten van het totaal aantal leden der Kamer (sedert 1888 is dit totaal 100 zoodat sedert dien het procentcijfer tevens het absolute sterktecijfer van elke partij aangeeft). Wanneer twee of meer partijen gedurende eenige jaren gelijke procentsterkte vertoonen, is dit aangeduid door eene lijn, saamgesteld uit de teekens van elk der partijen, zooals tusschen 1872 en '77 ten aanzien van anti-revolutionnaires en conservatieven, tusschen '88 en '91 ten aanzien van socialisten en radicalen en tusschen 1901 en 1905 ten aanzien van Christelijk-Historischen Bond, Christen-Democraten en Friesche Christelijk-Historischen. Wegens het aantal der partijen die, van '97 tot 1905, door slechts 1 lid waren vertegenwoordigd en die dus alle op het procentcijfer 1 stonden, is het onvermijdelijk gebleken om de Vrij-Socialisten in die jaren door een parallellijn voor te stellen. *Anders* beteekent zulk eene parallellijn (het geval van de liberale en van de anti-revolutionnaire partij tusschen '94 en '97) dat de partij zich innerlijk gesplitst heeft en dat de nieuw gevormde partijen *te zamen* de procentsterkte omvatten van de parallellijnen. Liberale Unie en Oud-Liberalen vormden dus van '94 tot '97 *samen* 57 procent van de Kamer. Daarentegen vormden de Vrij-Socialisten en de Christ-Hist. Kiezersbond van 1897 tot 1905 zoowel als de Christen-Democraten van 1901 tot 1905 en de Friesche Christelijk-Historischen van 1901 tot 1909 *elk* 1 procent.

De cijfers die deze voorstelling tot grondslag hebben gestrekt, zijn hoofdzakelijk ontleend aan het werk van D. Hans: *Het Nederlandsche Parlement*.

al is daarvan binnen het Parlement nog niets te merken. Tijdelijk is er bovendien, onder de dreiging van de revolutie, een neiging tot groepeerings volgens een derde horizontaal waar te nemen geweest: die van de tegenstelling tusschen revolutionnair en evolutionnair.

Daarnaast is herhaaldelijk een vrije sterke aantrekkingskracht te bespeuren tusschen de voorstanders van persoonlijke vrijheid en van klassen-evenwicht ter weerszijden van de verticale scheidingslijn, met name tusschen vrij-liberalen en christelijk-historischen. De onderwijs-quaestie houdt hen echter nog steeds uiteen, vooral tengevolge van de vrij-anti-revolutionnaire, dat is dus oorspronkelijk anti-revolutionnaire, afkomst van een groot deel dezer laatste partij.

In 't algemeen is de positie thans zóó. De Evenredige Vertegenwoordiging vooral en, daarnaast, het Algemeen Stemrecht, hebben ter rechterzijde de Rooms-Katholieke Staatspartij tot het overheersende element gemaakt (bij de verkiezingen van 1918 verkreeg zij 30 van de 52 zetels rechts), terwijl ter linkerzijde een dergelijke, schoon niet geheel zoo sterke, positie wordt ingenomen door de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij. Zij behaalde bij de genoemde verkiezingen, 22 van de 48 zetels en daar zij slechts een in vele kleine groepen en groepjes versplinterde massa vrijzinnigen naast zich kreeg, was zij even goed aanstonds de leidende partij ter linkerzijde als de R.-K. Staatspartij het werd ter rechter. Deze twee partijen zijn de groote mogendheden geworden in onze politiek en het ziet er, wegens de groote verdeeldheid van de overige, naar uit dat voorshands de politieke leiding afwisselend bij een van deze twee zal berusten. De andere partijen kunnen daarbij slechts een temperenden invloed uitoefenen. En met de leiding van het liberalisme is het in elk geval voor afzienbaren tijd gedaan; met de

verkiezingen van 1918 is de liberale periode, d. w. z. de periode waarin de liberale beginselen in overwegende mate onze wetgeving en ons staatsbestuur beheerschten, gedaan, nadat die beginselen van 1848 tot 1918, dus zeventig jaren lang (twee menschen geslachten) de heerschappij hebben gevoerd.

Hoe, onder dit nieuwe aspect, onze politiek zich zal ontwikkelen, is zelfs voor de allernaaste toekomst — ja, *juist* voor de allernaaste toekomst — onmogelijk te zeggen. In den eersten druk van dit werkje konden wij, ter preciseering van wat men in de naaste toekomst had te verwachten, een hoofdstukje „Punten van Actueele Politiek” opnemen waarin de houding der politieke partijen werd aangegeven tegenover de vijf punten die, als er geen oorlog ware geweest, stellig gedurende geruimen tijd de vijf groote spitsen zouden hebben gevormd. Maar thans — wij schrijven dit even na den oorlog — is er zooveel ouds verdwenen, zooveel nieuws opgekomen en blijft alles nog in zoo'n toestand van snelle, schoksgewijze verandering, dat het geen zin heeft, nu ook weer aan te geven, wat actueele politiek is. De onderwijsquaestie is grootendeels een technisch vraagstuk geworden, is geen politieke quaestie meer van den eersten rang. In belastingzaken hebben de crisisuitgaven alles 't onderste boven gekeerd en is er, behalve op enkele onderdeelen, nauwelijks een vaste scheidingslijn aan te geven. In de sociale wetgeving zijn de vorige hoofdeischen al meer verdrongen door gansch nieuwe waarvan sommige, als deze nieuwe druk verschijnt, wellicht reeds verwezenlijkt zijn. De kiesrechtquaestie, met inbegrip zelfs van de vrouwenkiesrechtquaestie, bestaat welhaast niet meer. En het defensievraagstuk heeft, beheerscht als het nu wordt door de waarde die men hecht aan den Volkerenbond, een heel nieuw uitzicht gekregen. Onverwachte groote veranderingen zijn bovendien steeds weer mogelijk. Zoodat het geen zin zou hebben om thans eenig perspectief van poli-

tieke mogelijkheden te openen, gesteld zelfs, dat men dáárvoor in het tegenwoordige genoeg houvast zou vinden. Er zijn weinig lijnen aan te wijzen waarlangs onze politiek kan loopen en de enkele lijnen die er zijn, kunnen elken dag weer worden omgebogen of zelfs afgebroken. Terwijl ook elken dag andere daarnaast kunnen worden aangezet.

Zeker is het alleen, dat de Sociale quaestie, onder allerlei aspecten in de toekomst, een nog véél grootere plaats in onze politiek zal innemen dan ze tot nu toe deed. Van de richting echter, waarin men aan haar oplossing zal werken, is nog weinig of niets te zeggen. Zelfs bij de twee „groote mogendheden”, de Roomsche-Katholieke Partij en de S. D. A. P., zijn daaromtrent geen volkomen *vaste* lijnen van *practische* politiek voor deze tijden te vinden.

Zoo hebben wij, naar wij hopen, in de geschiedenis en, voor zooveel mogelijk, in de tegenwoordige verhouding van onze politieke partijen eenigermate doen zien:

Wie alles sich zum Ganzen webt,
Eins in dem andern wirkt und lebt,

zoodat kiezers, die dit gelezen hebben, bij het beschouwen van onze politiek wellicht althans een ander woord uit Goethe's *Faust* niet meer zullen behoeven te zeggen:

Ich fühle mich bei alledem so dumm
Als ging mir ein Mühlrad im Kopf herum.

En dat zij, wanneer zij hun stembiljet thuis krijgen, daarmee minder radeloos zullen staan dan — Taine.